

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

**ELS ASSENTAMENTS DEL NORD-EST PENINSULAR
ENTRE L'ARRIBADA DELS CARTAGINESOS
I LES PRIMERES REVOLTES CONTRA ELS ROMANS.**

TREBALL FINAL DE GRAU D'ARQUEOLOGIA

CURS 2020-2021

MARIA ANGUERA OLLER

NIUB: 20033414

Arqueologia Clàssica i Antiguitat Tardana

Tutor: Dr. Jaume Noguera Guillén

RESUM

El període comprès entre finals del segle III aC i inicis del segle II aC en el nord-est de la península ibèrica és extraordinàriament convuls. Primer va ser l'escenari de l'enfrontament entre els exèrcits púnics i romans, i més tard és on es van produir els primers aixecaments indígenes contra els romans.

En aquest breu lapse de temps històric la recerca arqueològica ha identificat transformacions en molts jaciments ibers, un nombre significatiu dels quals, poc després, són destruïts violentament o abandonats. En definitiva, es tracta d'un període on els assentaments ibèrics del nord-est peninsular presenten canvis i novetats en el seu urbanisme i sistemes defensius, probablement causats en primer lloc per les notícies de l'arribada dels cartaginesos des del sud, i després pel desembarcament dels romans i la seva ocupació posterior. Destaca el fet que els assentaments on es detecten aquests canvis semblen ser els nuclis principals, les ciutats, on es concentrava la població i residia l'elit política i econòmica.

En primer lloc es presenta un estat de la qüestió, un inventari dels jaciments que presenten aquestes evidències (reformes, destruccions, abandonaments, noves fundacions, etc.) entre l'arribada cartaginesa a la península Ibèrica (237 aC), la Segona Guerra Púnica (218-206 aC) i les immediates revoltes ibèriques contra la dominació romana (205-190 aC). Finalment, s'analitzen aquestes evidències per intentar valorar el context històric en què es van produir.

PARAULES CLAU: Segona Guerra Púnica, cartaginesos, romans, nord-est de la península Ibèrica, urbanisme, sistemes defensius.

ABSTRACT

The period between the end of the 3rd century BC and the beginning of the 2nd century BC in the northeast of the Iberian Peninsula is extraordinarily turbulent. First it was the scene of the confrontation between the Punic and Roman armies, and later it was where the first indigenous uprisings against the Romans took place.

In this brief historical time archaeological research has identified transformations in many Iberian sites. Soon after many of them are violently destroyed or abandoned. In short, this is a period where the Iberian settlements of the northeast of the peninsula present changes and novelties in their urbanism and defensive systems, probably caused first by the news of the arrival of the Carthaginians from the south, and then by the landing of the Romans and his later occupation. Significantly, the settlements where these changes are detected seem to be the main nuclei, the cities, where the population was concentrated and the political and economic elite resided.

First, a state of investigation is presented, an inventory of sites that present these evidence (reforms, destructions, abandonments, new foundations, etc.) between the Carthaginian arrival in the Iberian Peninsula (237 BC), the Second Punic War (218-206 BC) and the immediate Iberian revolts against Roman rule (205- 190 BC). Finally, this evidence is analyzed to value the historical context in which it occurred.

KEY WORDS: Second Punic War, Carthaginians, Romans, northeast of the Iberian Peninsula, urbanism, defensive systems.

Agraïments

En primer lloc voldria donar les gràcies al Dr. Jaume Noguera Guillén per accedir a tutoritzar el meu treball, per guiar-me al llarg de tot el procés i per ajudar-me en tot moment. Sense ell aquest estudi no hagués estat possible.

No menys important, agrair a familiars i amics per tota l'ajuda i el suport que m'han proporcionat al llarg del treball.

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ	4
1.1. OBJECTIUS	5
1.2. METODOLOGIA I PLA DE TREBALL	5
1.3. MARC GEOGRÀFIC.....	6
1.4. CONTEXT CRONOLÒGIC.....	7
2. EL CONTEXT HISTÒRIC A TRAVÉS DE LES FONTS ESCRITES	8
2.1. LES FONTS ESCRITES: POLIBI I TIT LIVI.....	9
2.2. L'ARRIBADA DELS CARTAGINESOS (237-218 AC)	10
2.3. LA SEGONA GUERRA PÚNICA (218-206 AC).....	12
2.4. REVOLTES INDÍGENES CONTRA LA OCUPACIÓ ROMANA (206-190 AC).....	15
3. ANTECEDENTS DE LA RECERCA	18
4. LLISTAT DE JACIMENTS I DESCRIPCIÓ DELS INDICIS	21
4.1. INTRODUCCIÓ.....	21
4.2. ULLASTRET	22
4.3. BURRIAC	24
4.4. CA N'OLIVER	26
4.5. LA CADIRA DEL BISBE	28
4.6. TARAKON-KESSE	29
4.7. EL VILAR	31
4.8. LES MASIES DE SANT MIQUEL	33
4.9. EL CASTELLET DE BANYOLES	34
4.10. EL MOLÍ D'ESPÍGOL.....	36
4.11. ELS ESTINCLELLS.....	38
4.12. L'ESQUERDA.....	39
4.13. EL TURÓ DEL MONTGRÒS	41
4.14. EL CASOL DE PUIGCASTELLET	43
4.15. RHODE	44
4.16. EMPORION.....	46
5. ANÀLISI DE LA DOCUMENTACIÓ	48
6. CONCLUSIONS I PERSPECTIVES DE FUTUR	51
7. BIBLIOGRAFIA	54

1. Introducció

En la investigació arqueològica la troballa del que anomenem “conjunts tancats” permet un salt qualitatiu de la recerca, ja que ens trobem davant de materials arqueològics que es trobaven en ús en el moment de ser dipositats, perduts o abandonats. És el cas tant dels aixovars de les tombes com dels jaciments que van tenir un final sobtat, ja sigui per causes naturals o antròpiques. Dins d’aquesta última categoria hi ha els assentaments que, sigui per un setge o per un assalt, van tenir un final ràpid i imprevist, sovint violent, i normalment caracteritzat per potents estrats d’enderroc i de destrucció.

Pel que respecta als pobles de la península Ibèrica, i més en concret als pobles ibèrics del nord-est, l’arribada dels exèrcits cartaginesos, primer, i dels romans, pocs anys més tard, va representar un impacte de gran magnitud. Sense dubte moltes poblacions de la zona es van preparar per a la defensa, atès que sistemàticament els cartaginesos aproximaven el seu radi d’actuació. Les notícies de grans exèrcits hel·lenístics -equipats fins i tot amb elefants-, d’atacs a ciutats amb maquinària de setge i d’assalt fins llavors desconeguda en aquell territori, i de la fundació de ciutats púniques amb sistemes defensius complexos els devia posar en alerta. Finalment Anníbal Barca va travessar l’Ebre durant la primavera del 218 aC i, si tenim en compte el nombre de baixes que les fonts escrites descriuen abans de travessar els Pirineus, hi va trobar una forta resistència indígena. L’estiu del mateix any els romans van desembarcar a Empúries i van derrotar l’exèrcit cartaginès deixat a la rereguarda per Anníbal. Els següents dotze anys el territori entre l’Ebre i els Pirineus es converteix en la base logística principal dels exèrcits romans, on passaven l’hivern després de cada campanya. Aquesta situació devia comportar un greu perjudici a les poblacions indígenes. Prova d’aquest fet és que la primera rebel·lió ibèrica contra la presència romana es va produir l’any 206 aC, quan encara no havia acabat la guerra contra els cartaginesos. L’any següent, amb Escipió l’Àfrica ja fora de la península, es va originar un altre aixecament, el qual també va ser durament reprimat. Aquestes revoltes es van succeir al nord-est peninsular fins ben entrat el segle II aC. En definitiva, durant 30-40 anys les poblacions del territori van patir una situació d’estrès sostingut.

1.1. Objectius

La intenció d'aquest treball és presentar un estat de la qüestió sobre els nombrosos assentaments ibers ubicats al nord-est de la península Ibèrica -aproximadament l'actual Catalunya- que entorn del 200 aC mostren alguna evidència de reforma o canvi, destrucció, abandonament, augment de la seva superfície, o directament són noves fundacions. Per aconseguir-ho el primer pas és recollir tota la informació en un inventari dels jaciments, una base de dades on es sistematitzarà tota la informació (cronologia, superfície, característiques de la innovació o reforma, etc.).

Amb tota aquesta informació ordenada s'analitzaran les dades des d'un punt de vista arqueològic, per tal de quantificar i caracteritzar aquests canvis, reformes o novetats.

Mitjançant el sistema d'informació geogràfica QGIS s'ubicaran els jaciments citats en el treball, i es generaran diferents mapes a partir de les diverses variables introduïdes a la base de dades. Finalment, intentarem contextualitzar tota aquesta informació en un marc històric extraordinàriament canviant i convuls, que s'inicia amb l'arribada dels cartaginesos a Ibèria el 237 aC, després amb la campanya d'Anníbal el 218 aC al nord de l'Ebre, continua amb l'enfrontament contra els romans entre el 218 i el 206 aC, i podem dir que culmina amb diversos aixecaments indígenes contra els romans produïts entre el 206 i el 190 aC, aproximadament.

En definitiva, l'objectiu és obtenir un conjunt d'informació ordenat i coherent, que ens permeti analitzar l'impacte que va representar l'arribada dels cartaginesos, després la dels romans, i finalment va finalitzar amb les rebel·lions contra la presència d'aquests últims.

1.2. Metodologia i pla de treball

Aquest estudi s'estructura de la manera següent. Després de presentar els objectius i els límits cronològics i geogràfics, es contextualitzarà el període històric tractat a partir de les principals fonts escrites del moment, fonamentalment Polibi i Livi. Tot seguit es realitzarà un breu estat de la qüestió, tenint en compte que és un tema que la investigació arqueològica i històrica ha tractat sempre d'una manera transversal i no des d'un punt de vista monogràfic. A continuació s'analitzaran els assentaments que mostren els indicis objecte d'estudi en format d'un llistat sistemàtic on s'exposaran les dades, la seva

cronologia i la interpretació tant dels autors de les intervencions arqueològiques com la d'altres investigadors. Finalment, en un apartat de discussió i conclusions, exposarem la nostra pròpia interpretació.

La bibliografia utilitzada evidentment podria ser més extensa que la presentada, però per qüestions d'espai i temps ens limitem a presentar aquelles obres on més i millor es presenten les dades que són objecte d'estudi, o les publicades més recentment.

Qualsevol estudi que gestioni un volum d'informació significatiu ha d'utilitzar una base de dades. En el nostre cas hem utilitzat el programa *FileMaker Pro*, on hem introduït els diferents camps, en un format que després ens permetrà quantificar i comparar la informació. Aquestes dades posteriorment han estat exportades a un arxiu Excel, el qual permet ser obert des d'un programa d'informació geogràfica, en el nostre cas el QGIS. D'aquesta manera podrem obtenir mapes amb la distribució geogràfica dels assentaments en funció dels diferents paràmetres objecte d'anàlisi, com poden ser un mapa dels assentaments amb evidències de destrucció, o del descobriment d'amagatalls d'objectes de valor (o tresors), la construcció de nous assentaments, de reformes dels sistemes defensius, etc.

1.3. Marc geogràfic

L'estudi es centra en el nord-est de la península Ibèrica, aproximadament l'actual Catalunya. Òbviament aquest territori correspon a una frontera politicoadministrativa actual, sense sentit a l'antiguitat. Així i tot, creiem que el territori situat entre l'Ebre i els Pirineus sempre ha tingut un desenvolupament històric particular, i evidentment també en el nostre cas d'estudi.

Polibi menciona que Ibèria estava habitada per diferents pobles que s'agrupaven en una sèrie d'*ethne*, formant a la vegada grans coalicions de *populi*. Aquests pobles mantenien aliances militars i territorials o eren clarament antagònics, constituint així un territori heterogeni i fragmentat (Cruz Andreotti, 2003: 43-44). Pel que respecta als límits geogràfics entre els diferents pobles ibers, s'ha de mencionar que són dubtosos i difosos. Malgrat tot, hi ha un cert consens entre la comunitat científica a l'hora de localitzar-los (*fig. 1*), gràcies a les diferents mencions que els autors antics, grecs i romans, en fan a les

seves obres, així com per la presència d'elements orogràfics destacats, com són els rius, serralades...

Figura 1: Mapa de la península Ibèrica amb la ubicació geogràfica dels diferents pobles ibers i celtos que habiten a Ibèria entre els segles III i II aC. (Imatge pròpia realitzada mitjançant QGIS).

En aquesta zona geogràfica es produeix, en un breu lapse de temps, el contacte entre cultures i grups humans molt diversos (entre els mateixos ibers, després amb els grecs, i finalment amb púnics i romans...) de manera que esdevé un territori privilegiat per valorar la repercussió d'aquests contactes i influències.

1.4. Context cronològic

L'estudi se centra en un període molt convuls per al conjunt dels pobles de la península Ibèrica, entre el desembarcament de les tropes cartagineses d'Amílcar Barca al 237 aC i les diverses revoltes indígenes que es succeeixen al territori del nord-est i acaben aproximadament entorn el 190 aC. Així doncs, s'analitzaran els diferents successos històrics que es van desenvolupar en aquesta regió entre mitjans del segle III aC i principis del II aC i com aquests van afectar les poblacions ibèriques de la zona.

Per tal de realitzar el nostre treball s'ha escollit com a context cronològic el període comprès entre els fets històrics mencionats anteriorment, ja que és quan es produeixen més tensions. Anterior a l'arribada dels cartaginesos al 237 aC, els pobles ibers només havien tingut contactes amb els assentaments grecs d'*Emporion* i *Rhode*, amb qui haurien establert una relació no de dominats i dominants, sinó d'igualtat i mutu benefici (Menezes Crespo, 2006: 191-192). Per contra, cap al 190 aC, després d'haver sufocat les revoltes ibèriques, hi ha un panorama poblacional molt diferent de l'anterior. En aquest cas trobem que les diferents poblacions ibèriques estan sota el control romà i s'ha iniciat un procés d'adopció de la cultura romana. A la vegada els cartaginesos han estat expulsats de la península Ibèrica -a excepció d'alguns assentaments del sud com *Sexi*, *Malaka* o *Gadir* entre altres, on romandran durant molts anys-, amb un petit reducte a les illes Balears.

2. El context històric a través de les fonts escrites

Per tal de conèixer la situació històrica en què es trobava el territori objecte d'estudi entre mitjans del segle III aC i principis del segle II aC, s'ha realitzat una consulta de les fonts escrites antigues que en fan referència.

S'ha de tenir en compte, però, que aquestes fonts comporten diversos problemes a l'hora d'entendre la situació que hi havia a Ibèria, ja que són relativament escasses i en molts casos no han arribat íntegres als nostres dies. Es tracta doncs d'obres fragmentades però indispensables per entendre els processos de transformació de les poblacions ibèriques a un nivell no només militar, sinó també sociopolític. D'altra banda les fonts antigues permeten no només situar alguns dels nuclis ibèrics sinó que també aporten indicis sobre la seva posició jeràrquica (Cruz Andreotti, 2003: 35-36).

Aquest capítol s'ha decidit subdividir en quatre apartats. En el primer s'explicarà quins són els autors clàssics seleccionats per descriure el període, així com quin era el seu propi context sociocultural i polític, i sota quina circumstància van escriure les seves obres. Els tres restants tractaran sobre els tres principals moments històrics que es desenvolupen al nord-est peninsular entre mitjans del segle III aC i principis del segle II aC. Aquests són la progressiva expansió dels cartaginesos (237-218 aC), el desenvolupament de la Segona Guerra Púnica al territori comprès entre l'Ebre i els Pirineus (218-206 aC) i les revoltes ibèriques contra l'ocupació romana (206-190 aC); respectivament. Per tant, la divisió dels

anteriorment apartats respon a motius històrics, i a més facilita la posterior tasca d'interpretació.

2.1. Les fonts escrites: Polibi i Tit Livi

En primer lloc destacarem a Polibi de Megalòpolis, un historiador grec nascut al voltant de l'any 200 aC. Després de la derrota de la Lliga Aquea durant la Tercera Guerra Macedònica (171-168 aC), l'any 167 aC és deportat a Roma com a ostatge, juntament amb altres ciutadans i nobles de la regió. Allà estableix una relació d'amistat i clientela amb Luci Emili Paulus Macedònic i, gràcies a la seva influència, es queda a Roma sota la seva hospitalitat. Estableix una gran amistat amb el seu fill, Publi Corneli Escipió Emilià Africà Menor, i amb el seu suport aconsegueix l'accés a documents públics i arxius per desenvolupar els seus treballs històrics. Polibi l'acompanya a les seves expedicions militars i l'aconsella, fet que li permet observar en primera persona l'exèrcit romà. Després de disset anys de captiveri, el 151 aC Cató allibera els ostatges i Polibi retorna a Grècia. Posteriorment s'uneix altre cop a les campanyes militars d'Escipió Menor i presencia la destrucció de la ciutat de Cartago l'any 146 aC. Retorna a Grècia l'any 145 aC, i allà es dedica a escriure la seva obra *Històries*, a partir de tota la informació que ha recopilat al llarg de la seva vida. El 134 aC potser acompanya a Escipió Menor a Hispània -un fet que molts investigadors dubten-, on presencia la caiguda de Numància. Mor als 82 anys a Grècia (Smith, 1876: 443-445).

Les *Històries* de Polibi abasten els esdeveniments històrics compresos entre el 220 i el 146 aC. Composta per 40 llibres, el seu objectiu és descriure els enfrontaments que Roma va tenir amb Cartago, com la va vèncer i com va assolir la supremacia del Mediterrani. Els llibres que expliquen els fets d'Hispània són el VIII, el IX i el X, on narra la Segona Guerra Púnica, però es conserven parcialment. La gran aportació de Polibi és que no es limita a exposar els esdeveniments, com havien fet fins llavors altres historiadors clàssics, sinó que també n'analitza les causes dels fets, sobretot des d'una perspectiva política.

Un segon autor a ressaltar és Tit Livi, un historiador romà nascut a *Patavium* -l'actual Pàdua- l'any 59 aC. De procedència plebea i fortes conviccions republicanes, en acabar la seva formació marxa a Roma. Allà coneix a l'emperador August, de qui esdevé amic personal, i queda sota la seva protecció i mecenatge. Durant la seva estada a Roma se'l nomena tutor del futur emperador Claudi, a qui introdueix en la composició històrica. Al

final de la seva vida retorna a *Patavium*, on mor l'any 17 dC amb 76 anys (Smith, 1846: 790-792).

L'obra principal de Tit Livi, *Ab Urbe Condita* ("Des de la fundació de la ciutat"), explica la història de Roma des de la seva fundació el 753 aC fins a la mort de Drus Major l'any 9 dC. Composta originàriament per 142 llibres, només 35 han arribat fins als nostres dies. Malgrat tot, gràcies a la creació per part d'altres autors clàssics de les *Periochae*, un llistat on es recull els continguts dels llibres, i la seva conservació íntegra fins a l'actualitat, podem saber quins temes tractava Tit Livi. Utilitza un llenguatge poètic i arcaic, i no distingeix gaire entre els fets reals i els de ficció. A més, escriu des del punt de vista dels romans per tal de ressaltar el seu poder durant la conquesta tant d'Itàlia com del Mediterrani. Els llibres que expliquen les revoltes ibèriques de principis del segle II aC són el XXXIII i el XXXIV, i conformen el registre més extens i complet que es conserva d'aquests fets històrics (Martínez Gázquez, 1992: 51). Tit Livi també és fonamental per explicar la Segona Guerra Púnica, ja que cobreix les parts no conservades de l'obra de Polibi. La seva principal font per les campanyes militars és Cató, el general a càrrec de sufocar els aixecaments, mentre que pels assumptes més generals es basa en la crònica oficial del Senat (Martínez Gázquez, 1992: 91).

2.2. L'arribada dels cartaginesos (237-218 aC)

L'any 237 aC l'exèrcit cartaginès comandat per Amílcar Barca arriba a Ibèria per l'estret de Gibraltar, començant així la seva conquesta. La seva presència a la península es deu a la incapacitat de pagar els deutes que tenen amb els romans (Blázquez, 2012: 27). Amb el consentiment d'aquests últims, Cartago hi envia part de la seva població per obtenir els recursos necessaris (Dió Cassi XII, fr.48). Amílcar en nou anys sotmet a molts dels nuclis ibèrics del sud peninsular (turdetans, oretans i bastetans) (*fig. 1 i 2*), ja sigui a través de negociacions o mitjançant la força (Cruz Andreotti, 2003: 43-44), per guanyar-se l'aprovació de Cartago. Funda la ciutat d'*Akra Leuke*, probablement a la vall del Guadalquivir. Mor el 228 aC durant una emboscada a mans dels oretans (Polibi II, 1, 5).

El succeeix Asdrúbal, el seu gendre, qui assumeix el control de l'exèrcit cartaginès i venja la mort d'Amílcar sotmetent les ciutats ibèriques oretanes i contestanes. Tit Livi el descriu com un jove que fa ús de la seva intel·ligència i de la diplomàcia en comptes de la força. Amb el temps estableix relacions d'amistat i aliances amb els diversos pobles ibers de

l'est sense la necessitat d'usar les armes (Livi XXI, 2, 3). A la vegada, el seu lideratge permet a Cartago pagar els seus deutes, i aconsegueix augmentar el seu poder i la seva riquesa. L'any 227 aC funda la ciutat cartaginesa de *Qart Hadasht* -l'actual Cartagena- (fig. 2). Aquesta expansió comença a preocupar a Roma per la possible nova potència que està sorgint, però degut a l'amenaça imminent que suposa el poble gal decideix no intervenir-hi. Ofereix un tracte benigne a Asdrúbal i amb el Tractat de l'Ebre del 226 aC pacten que Cartago no podrà travessar cap al nord del riu Ebre amb motius bèl·lics sempre que Roma renunciï a expandir-se al sud del riu (Polibi II, 13).

Un cop Asdrúbal domina gran part del sud-est d'Ibèria, retorna a Cartago i intenta derogar tant les lleis com la constitució existents amb l'objectiu d'imposar-se com a monarca. Aquest fet provoca l'enemistat dels ciutadans, els quals no aproven les seves accions. En tornar a Ibèria, Asdrúbal comença a actuar pel seu compte, sense obeir les ordres del Senat cartaginès (Polibi III, 8). Després de vuit anys comandant les tropes Asdrúbal és assassinat el 221 aC per un esclau, en obscures circumstàncies (Blázquez, 2012: 28). Anníbal Barca, el fill d'Amílcar, el succeeix com a cap de l'exèrcit cartaginès (Polibi II, 36).

Amb Anníbal, la força cartaginesa continua augmentant a Ibèria. Gràcies a les campanyes contra els òlcades -on sotmet la capital anomenada *Althaiia* o *Cartala*-, i també contra els carpetans, els celtibers, els vacceus i els vetons (fig. 1) -on assetja i conquereix les ciutats d'*Helmantica*, l'actual Salamanca, i d'*Arbucala*, possiblement l'actual Toro-, el 220 aC ja domina gran part de la Meseta Central (fig. 2) (Blázquez, 2012: 35). Molt possiblement aquestes incursions formen part d'una política a mitjà termini per mostrar el poder cartaginès, estendre el seu domini a la península i buscar nous pobles aliats; a més d'obtenir recursos diversos per mantenir les tropes i nous mercenaris per engrossir l'exèrcit (Remedios, 2012: 208-209). De retorn cap a la vall del Guadalquivir, una coalició formada pels carpetans, els òlcades i els helmantins ataquen l'exèrcit cartaginès. Aquests últims es retiren fins al riu Tajo, on vencen als indígenes. La victòria comporta per Anníbal la dominació dels pobles ubicats fins a l'Ebre, a excepció dels arsetans (Remedios, 2012: 204). Temorosa davant d'aquests fets, Roma estableix una aliança amb la ciutat edetana d'*Arse* (actual Sagunt). Ubicada uns 150 km al sud de l'Ebre, aquesta passa a ser un protectorat romà.

Anníbal percep aquesta acció com una violació del Tractat de l'Ebre i ataca la ciutat. Després de vuit mesos de setge, el 219 aC *Arse* cau (Polibi III, 6). Roma envia una ambaixada a Cartago i exigeix que se li entregui Anníbal, però el Senat cartaginès es nega tant a reconèixer la validesa del Tractat de l'Ebre com a lliurar-li el general. Davant la incapacitat d'arribar a un acord entre les dues potències, el 218 aC Roma declara la guerra a Cartago (Livi XXI, 10). L'avarícia i l'ambició d'Asdrúbal juntament amb els fets d'*Arse* són, segons Polibi, les causes de la Segona Guerra Púnica (Polibi III, 8).

Figura 2: Mapa de la península Ibèrica amb les rutes aproximades de l'expansió cartaginesa. (Imatge pròpia realitzada mitjançant QGIS).

2.3. La Segona Guerra Púnica (218-206 aC)

La Segona Guerra Púnica és un dels grans conflictes en la Mediterrània del segle III aC. És en aquest context que es documenta l'arribada dels romans a Ibèria, els quals desembarquen a *Emporion*.

La guerra es desenvolupa en diversos fronts, entre els quals la península Itàlica, Sicília, Sardenya... i la península Ibèrica. Tot i que les fonts escrites presenten aquest últim escenari com un front secundari, és allà on Anníbal Barca estableix les bases cartagineses

(Noguera *et al.*, 2013: 59). El seu objectiu és mobilitzar les tropes en una expedició terrestre a través dels Pirineus i dels Alps per efectuar un atac directe a Roma.

Cal matisar que si bé els diferents autors clàssics tendeixen a presentar el món ibèric com una societat extremadament bel·licosa, per ells la guerra no era més que un negoci com qualsevol altre, un acte lucratiu (Cruz Andreotti, 2003: 44). A més la lluita i la violència formen part de la identitat aristocràtica, ja que la guerra aporta a les elits avantatges tant materials -riqueses dels botins- com ideològics -prestigi i justificació per seguir al poder- (Sanmartí i Santacana, 2005: 175). En descriure'ls, tant Polibi com Livi destaquen la seva gran capacitat per la lluita, la seva disciplina, les seves armes i sobretot l'obtenció del botí com a estímul per a la batalla com a característica principal (Marín Martínez, 2012: 454). Els ibers actuen com a mercenaris en conflictes al llarg del Mediterrani, en afers que els són totalment aliens -com en el cas de l'exèrcit cartaginès al segle V aC o durant les Guerres del Peloponès dels segles V i IV aC-. Així doncs, no és difícil pensar que els diferents pobles ibers haurien establert contactes diplomàtics previs amb les potències estrangeres per treure'n beneficis, esdevenint aliats puntuals tant de Cartago com de Roma, en funció dels seus propis interessos. Probablement és el cas dels ilergets, els quals, comandats per Indíbil, lluiten al costat de l'exèrcit cartaginès abans de travessar el riu Ebre (Livi XXI, 22, 3), dels oretans, anomenats per Anníbal com integrants dins dels seus cossos de mercenaris (Marín Martínez, 2012: 453), o dels bergistans, aliats dels romans (Livi XXI, 19, 7).

L'any 218 aC Anníbal i el seu exèrcit es desplacen des de *Qart Hadasht*, la base principal d'operacions cartaginesa a Ibèria, fins a l'Ebre, resseguint la costa (Livi XXI, 22, 5). Tot i que les fonts clàssiques no especifiquen per on creuen el riu, sí que mencionen el nom dels pobles ibèrics que travessen fins a arribar als Pirineus. Així doncs, Polibi anomena que els cartaginesos sotmeten els ilergets, els bergistans, els andosins i els airenosis (Polibi III, 32, 2); mentre que Livi assenyala els lacetans i els ausetans, coincidint amb l'anterior amb els ilergets i els bergistans (Livi XXI, 23, 2) (*fig. 3*). Aquest últim afegeix que a l'hora de travessar el riu Ebre Anníbal divideix el seu exèrcit en tres parts per explorar el territori (Livi XXI, 23, 1). Aquest fet explicaria la divergència en què es troben els autors en anomenar els pobles ibèrics, ja que els diferents cossos d'exèrcit podrien haver seguit rutes diferents per creuar els Pirineus.

Destaca el fet que cap dels dos autors clàssics menciona els ositans ni els ilerjavons com a pobles que dificulten el pas de les tropes cartagineses, ja que per la seva ubicació ambdós controlen el curs inferior del riu Ebre. Aquesta possible relació filopúnica queda confirmada quan a l'inici de la guerra ambdós pobles esdevenen els seus aliats. Per contra, les fonts clàssiques sí mencionen resistència indígena al llarg del recorregut púnic fins als Pirineus. D'això es dedueix que els pobles que es van enfrontar a ells són els aienosis, els andosins, els bergistans, i segurament els lacetans. Un cop derrotats els pobles que controlen els accessos als Pirineus, Anníbal no els travessa immediatament, sinó que hi estableix un campament al sud. Després de reorganitzar les tropes i deixar un contingent sota el comandament d'Hannó amb l'objectiu de controlar els bergistans i mantenir lliures els passos pirinencs, travessa cap a la Gàl·lia i arriba a *Iliberris* -l'actual Elna- (fig. 3) (Noguera *et al.*, 2013: 63-65).

Roma envia un exèrcit a Ibèria amb els germans Gneu i Publi Corneli Escipió al capdavant per aturar l'avanç d'Anníbal, però quan fan escala a *Massalia* s'assabenten que Anníbal està començant a remuntar els Alps. Per això l'exèrcit, sota el comandament de Gneu, es dirigeix a Ibèria, mentre que el cònsol Publi retorna a Itàlia. L'objectiu dels romans és tallar el subministrament i els reforços d'Ibèria cap a la península Itàlica a la vegada que busca desestabilitzar les seves aliances i el seu control sobre les poblacions indígenes. El 218 aC les tropes desembarquen a la colònia grega d'*Emporion*, aliada dels romans, on tenen a disposició el port de la ciutat i estableixen un campament militar. El primer objectiu de Gneu és recuperar el control de la costa entre els Pirineus i l'Ebre, una campanya que segons les fonts clàssiques no suposa gaires problemes ja que la major part dels pobles ibèrics de la costa es passen al bàndol romà (Polibi III, 76). Així doncs, les dues grans zones d'influència del moment són per un costat els pobles situats a la costa i a l'àrea pirinenca i prepirinenca -bergistans, indiketes i laietans- aliats amb els romans i per l'altre els pobles ubicats a la Depressió Central i la Vall de l'Ebre -ilergets, ilerjavons i ausetans, aquests últims comandats per Mandoni- amb tractes filocartaginesos (Noguera *et al.*, 2013: 65-67). Amb la batalla de *Cissis* o *Kissa*, indret actualment desconegut, els romans derroten als cartaginesos i als ilergets, i capturen el general cartaginès Hannó i el cabdill ilerget Indíbil (Noguera *et al.*, 2013: 72).

A inicis del 217 aC els romans ja dominen el territori al nord de l'Ebre i, després de la derrota naval cartaginesa a la desembocadura del riu, les seves victòries continuen fins al 212 aC, establint aliances amb els nuclis indígenes i controlant el territori amb

guarnicions (Noguera *et al.*, 2013: 92-96). El 211 aC, tot i la mort dels germans Escipió, sembla haver-hi greus tensions i desacords entre els comandants cartaginesos a més de fortes enemistats amb els indígenes filocartaginesos (Polibi IX, 11 i X, 7). L'arribada de Publi Corneli Escipió Africà Major a Ibèria el 210 aC i la conquesta de *Qart Hadasht* el 209 aC, rebatejant-la com a *Cartago Nova*, suposen l'inici de la fi del control púnic a Ibèria. Els tres anys següents els enfrontaments amb els cartaginesos es produeixen al sud de la península. L'any 206 aC són derrotats a *Ilipa* i es produeix la seva retirada definitiva (Noguera *et al.*, 2013: 103-104).

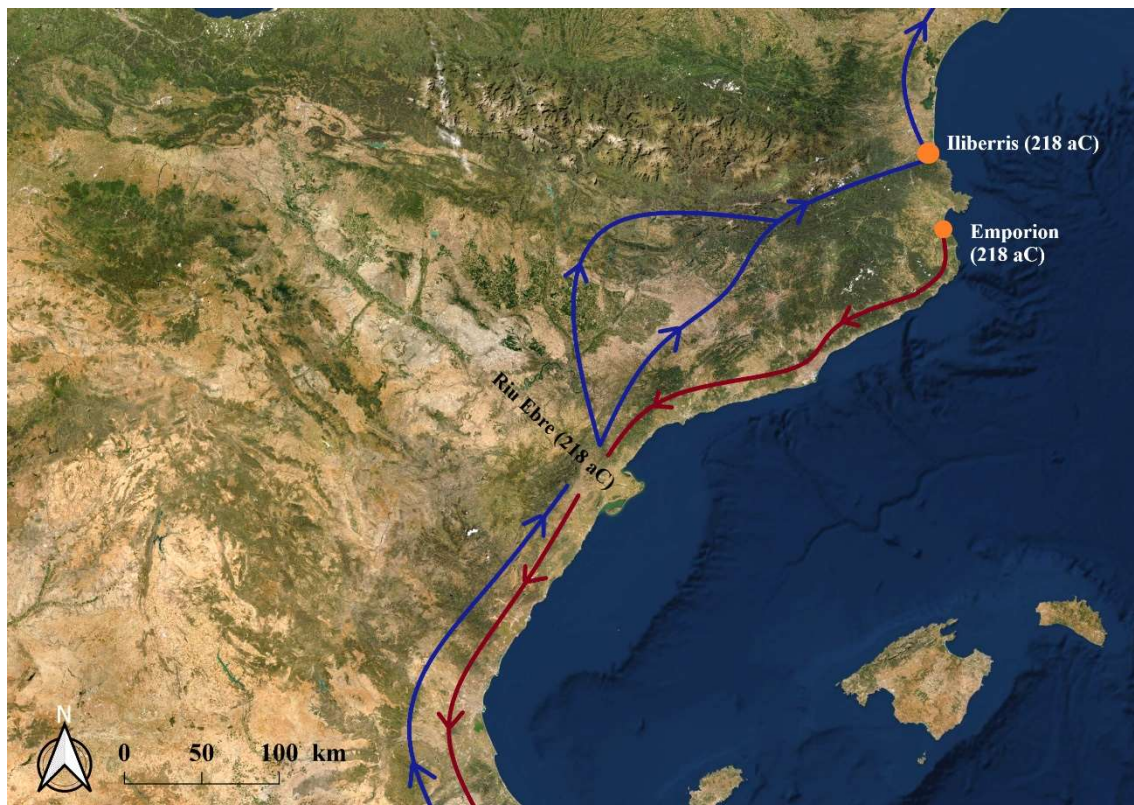

Figura 3: Mapa del nord-est peninsular amb les rutes aproximades realitzades pels cartaginesos (en blau) i els romans (en vermell) durant la Segona Guerra Púnica. (Imatge pròpia realitzada mitjançant QGIS).

2.4. Revoltes indígenes contra la ocupació romana (206-190 aC)

Entre finals del segle III i principis del segle II aC es produeix un període de revoltes indígenes contra els romans assentats a la península Ibèrica. La victòria d'aquests últims té com a conseqüència la destrucció o abandonament d'un gran nombre de nuclis ibèrics, sobretot els més importants, però l'estructura social i econòmica perviurà encara, amb certes modificacions, durant molts anys.

L'any 206 aC Escipió l'Africà emmalalteix greument, i es produeix una revolta entre les tropes del campament romà de Sucro. Aprofitant la situació, els ilergets, dirigits per Indíbil i Mandoni, s'alien amb els lacetans i els celtibers per aixecar-se contra el domini romà devastant el territori dels suessetans i dels sedetans, aliats seus. Davant la notícia de la recuperació d'Escipió es retiren, però poc temps després tornen a ocupar el territori sedetà (Livi XXVIII, 31,7). Quan Escipió s'assabenta de la situació, primer sufoca la revolta de Sucro i després travessa l'Ebre amb les seves tropes i s'enfronta als rebels, derrotant-los. Indíbil li ofereix la seva fidelitat, la qual és acceptada, i la sanció es redueix a pagar un tribut (Livi XXVIII, 34) (Pitillas, 1996: 134-135).

Quan Escipió l'Africà marxa d'Iberia el 205 aC es produeix una segona insurrecció contra els romans. Indíbil i Mandoni reuneixen un gran exèrcit confederat format per diversos pobles ibèrics del nord-est peninsular, entre els quals els ilergets, els ilercavons i els ositans, i es concentren en territori sedetà (Livi XXIX, 1,26). L'enfrontament acaba amb la mort d'Indíbil durant la batalla, l'empresonament i l'execució de Mandoni, i la paga de tributs i lliurament d'ostatges per part dels ibers derrotats (*fig. 4*). Els aristòcrates dels pobles ibèrics implicats són reemplaçats per d'altres més favorables als interessos romans, fet que explica perquè els ilergets els donen suport durant les revoltes posteriors (Noguera et al., 2013: 117).

L'any 197 aC Roma converteix el territori d'Ibèria conquerit durant la Segona Guerra Púnica en província romana, la tercera després de Sardenya i Sicília. A la vegada aquesta es subdivideix en les províncies d'Hispania Citerior (ubicada a la costa est, des dels Pirineus fins a Cartago Nova) i d'Hispania Ulterior (localitzada a la costa sud i la vall del Guadalquivir). Tit Livi considera Hispania com un territori on les hostilitats són contínues. Aquest fet justificaria perquè, tot i convertir-se en la primera província romana fora d'Itàlia, és l'última en ser totalment sotmesa (Livi XXVIII, 12, 12-13).

Arran de les elevades exaccions econòmiques irregulars que han de pagar a Roma (Pitillas, 1996: 135; Sanmartí i Santacana, 2005: 185) i de la constatació que els romans han arribat per quedar-se (Martínez Gázquez, 2004), a més del malestar per la mort d'Indíbil i Mandoni a mans dels romans (Martínez Gázquez, 1992: 28), els pobles indígenes de tot el territori hispà -a excepció dels ilergets- es tornen a revoltar contra els romans. Roma envia al pretor Gai Semproni Tudità per sufocar els aixecaments d'Hispania Citerior però a finals d'any mor durant una batalla (Martínez Gázquez, 1992:

62). Al 196 aC el succeeix el pretor Quint Minuci Terme, el qual durant la batalla de Turda -indret encara desconegut- derrota els generals ibers Budar i Besadines (Livi XXXIII, 44) i retorna a Roma el 195 aC.

Al 195 aC Roma envia un nou exèrcit amb el cònsol Marc Porci Cató Censorí al capdavant per sufocar la rebel·lió generalitzada contra els romans, ja que posa en perill tot el que tenen sota control (Martínez Gázquez, 1992: 178). Tit Livi assenyala que a Cató li resulta més difícil subjugar els ibers que als germans Escipió expulsar els cartaginesos (Livi XXXIV, 18, 1). Desembarca a *Rhode* i després d'un dur setge aconseguix derrotar els indiketes, que l'havien ocupat, i saquejar la ciutat (Martínez Gázquez, 1992: 56). A continuació es trasllada a *Emporion* on, recolzat pels grecs, aconseguix vèncer la coalició de pobles ibèrics i pacificar tota la Hispània Citerior (Sanmartí i Santacana, 2005: 185). Quan Cató marxa per sufocar la revolta dels turdetans, els bergistans aprofiten per tornar a rebel·lar-se (*fig. 4*). Després de derrotar-los, decideix retirar les armes a tots els pobles ibers ubicats al nord del riu Ebre per prevenir possibles futurs aixecaments contra Roma i ordena enderrocar per complet totes les muralles de les ciutats (Livi XXXIV, 17, 2-12). Les constants revoltes dels ibers contra els romans provoquen que aquests últims actuïn amb una gran duresa durant la seva repressió (Martínez Gázquez, 2004). Entre les diferents accions devasten camps, assetgen i saquegen ciutats (Livi XXXIV, 13, 6) i venen els habitants com a esclaus (Livi XXXIV, 16, 10).

Dominada la província, Cató organitza el territori i comença la seva explotació a través d'exaccions econòmiques irregulars, i de l'explotació de recursos com el ferro i la plata (Martínez Gázquez, 2004). Malgrat tot, es continuaran produint revoltes i insurreccions indígenes contra la presència romana a la resta de la península al llarg del segle II aC (Pitillas, 1996: 143). En són un exemple les guerres celtibèriques que, tot i quedar fora del nostre marc cronològic i geogràfic objecte d'estudi, mostren com entre el 181 i el 133 aC Roma té problemes per sotmetre els diferents pobles celtibers que s'uneixen i s'expandeixen fins la Hispània Ulterior i la vall de l'Ebre. Cal recordar que previ a aquest conflicte, l'any 193 aC el cònsol Marc Fulvi Flac pacifica un aixecament prop de *Toletum* (l'actual Toledo) d'una coalició de vacceus, vetons i lusons -tribu pertanyent als celtibers- (Fernández de Buján, 2017: 993-994).

Figura 4: Mapa del nord-est peninsular amb els moviments aproximats dels diferents pobles ibèrics (en blau) i les tropes romanes (en vermell) durant el període de revoltes indígenes. (Imatge pròpia realitzada mitjançant QGIS).

3. Antecedents de la recerca

Tradicionalment, la fi dels sistemes defensius ibèrics s'ha vinculat a l'acció romana. Igualment, les reformes constructives o les noves fundacions ibèriques del segle III i inicis del segle II aC en general també s'han relacionat amb les lluites i revoltes indígenes. Sense dubte, el pes de la historiografia romana i l'escassa informació dels períodes previs a la presència de les legions han fet que la possible influència cartaginesa hagi estat menysvalorada. Puntualment, en el cas de determinats jaciments, s'ha plantejat la hipòtesi del seu origen o influència púnica, però l'enfocament que hem escollit per dur a terme aquest estudi encara no ha estat estudiat, de manera sistemàtica i global, per part de la investigació. No s'ha desenvolupat amb anterioritat cap visió transversal del tema objecte d'estudi, ni comptem amb una tradició historiogràfica ni treballs monogràfics anteriors.

A finals del segle XIX comença l'interès per l'estudi de les societats ibèriques en general i per les transformacions que aquestes experimenten durant el seu període final (Vivo, 2015: 29). Gràcies a les fonts clàssiques que han arribat als nostres dies, ja des de l'inici

se sap que els contactes amb els diversos pobles forans van provocar un gran impacte en la cultura ibèrica. Aquest fet és especialment evident quan parlem del període de l'ibèric final, on l'arribada dels romans inicia la progressiva fi de la cultura ibèrica. Com que la gran majoria de les fonts conservades són d'autors grecollatins, els investigadors han indicat de manera quasi inqüestionable que els canvis urbanístics i defensius produïts en els assentaments entre finals del segle III i inicis del segle II aC són provocats per la presència del poble romà a la península Ibèrica. D'altra banda es tendeix a oblidar la presència cartaginesa, que ja hi era present des del punt de vista militar des del darrer quart del segle III aC i durant la Segona Guerra Púnica, i també amb una població púnica anterior, molt dinàmica i concentrada a la costa sud de la península Ibèrica i a *Ebusus* (l'actual Eivissa).

Tradicionalment aquestes reformes s'han plantejat des del punt de vista de l'arribada dels romans, però actualment s'està començant a plantejar la idea que els ibers estan preparant una defensa davant l'arribada dels cartaginesos. Les notícies d'un enemic, en gran part desconegut, que arribava des del sud i davant del qual s'havien de defensar, moltes vegades sense saber a què s'enfrontaven realment, hauria provocat noves i urgents necessitats en les estructures defensives.

Malgrat no correspondre exactament amb el nostre tema d'estudi, diversos investigadors han plantejat diferents perspectives sobre una sèrie de qüestions bàsiques per poder entendre una societat canviant, com és la ibèrica d'aquest moment cronològic, que ens poden interessar. Dins l'estudi de les transformacions socials produïdes durant els primers anys de la presència romana al nord-est peninsular, R. Knapp creu que les fórmules jurídiques usades per Roma a la península Ibèrica canvien i s'adapten a mesura que aquesta es va endinsant militarment cap a l'interior. Així doncs, mentre encara hi ha presència cartaginesa s'estableix la *societas armorum*, on ambdues parts cooperen per enfrontar-se a aquests últims però les comunitats ibèriques conserven la seva independència (Knapp, 1977: 37-39). Per contra, amb l'expulsió dels cartaginesos, els pactes són cada cop més favorables als interessos romans: converteixen en *socii* -aliats dependents- els pobles que els han ajudat, estableixen *deditiones* -tractats on es reconeix la superioritat romana- als que no ho han fet, i finalment destrueixen les ciutats i esclavitzen aquells que han vençut militarment (Knapp, 1977: 50-51).

D'altra banda es documenta el trasllat de les poblacions ibèriques, les quals són desplaçades dels seus *oppida* enlairats -la majoria abandonats definitivament- i establertes en espais més planers. Tot i que aquest fenomen s'ha documentat tant en petits assentaments com en grans nuclis urbans, aquests últims -importants des del punt de vista estratègic, polític i econòmic- són els més nombrosos (Sanmartí i Santacana, 2005: 185-186). J. M. Blázquez creu que és la resposta de les autoritats romanes en indrets on es produïen episodis continuats de "bandolerisme" (aixecaments), evitant així que aquests continuessin, o per tenir controlats els habitants davant d'una possible revolta (Blázquez, 1974: 25-27). Altres autors creuen que segurament és una nova forma de control del territori, a la vegada que es busca eliminar els diferents grups dirigents ibèrics (Sanmartí i Santacana, 2005: 186). Per contra Knapp defensa que els romans haurien obligat els ibers a abandonar els seus assentaments tradicionals perquè s'establissin en espais on poguessin dur a terme una vida més semblant a l'estil romà -un entorn pla i urbà- (Knapp, 1974: 158-159).

Per últim mencionar un darrer aspecte. El període històric en el qual s'emmarca el nostre estudi es troba amb una problemàtica arqueològica, ja que sovint és difícil diferenciar un context de finals del segle III aC, corresponent a l'arribada dels cartaginesos (237-218 aC), d'un altre de la Segona Guerra Púnica a la península (218-206 aC). O bé diferenciar aquest últim d'un altre context corresponent a les revoltes ibèriques (206-190 aC). Així i tot, comptem amb alguns materials arqueològics que ens poden ajudar a precisar la datació. En el cas de la troballa de monedes, els denaris -moneda romana d'argent- acostumen a aparèixer durant les revoltes o molt a finals de la Segona Guerra Púnica a la península (208-206 aC), mentre que l'absència de denaris en el registre arqueològic és més característica de la Segona Guerra Púnica. Un segon indicatiu el podem trobar en l'àmbit de la ceràmica. L'absència total de campaniana A, el predomini absolut de les produccions del Taller de Roses i la presència considerable de vasos del Taller de les Petites Estampilles marquen una cronologia compresa entre principis i mitjans del segle III aC. L'escassa presència de campaniana A i d'àmfora grecoitàlica daten els conjunts entre el 250 i el 220 aC, la fase anterior a la Segona Guerra Púnica. Per últim, mentre que la presència de campaniana A i les produccions del Taller de Roses són habituals durant la Segona Guerra Púnica (finals del segle III aC); el predomini absolut de campaniana A i àmfora grecoitàlica en el registre pot indicar que ens trobem en cronologies pròpies de les revoltes (principis del segle II aC) (Sanmartí *et al.*, 1998: 122-125).

4. Llistat de jaciments i descripció dels indicis

4.1. Introducció

A continuació es realitzarà un recull de la documentació arqueològica procedent del nord-est de la península Ibèrica en relació a l'objecte d'estudi.

A causa de la gran quantitat d'assentaments d'aquest període que mostren les característiques que volem analitzar (evidències de canvis en la seva estructura urbana -augment de superfície o compartimentacions internes-, construcció o modificació de sistemes defensius, noves fundacions de nuclis urbans, nivells d'enderroc o abandonaments), he decidit treballar només amb una selecció representativa de tot el conjunt. Així doncs, el criteri escollit per seleccionar els jaciments a estudiar és que siguin assentaments de primer o segon ordre. D'aquesta manera només inclouré els centres de poder, administratius o militars; deixant de banda tots els assentaments rurals o de producció. Com que, tot i així, molts dels assentaments continuen complint amb les condicions esmentades, em centraré només en els nuclis que configuren la capital de cada tribu ibèrica -les considerades més importants per tractar aquest període- i ampliaré amb d'altres de segon ordre de la mateixa regió que per alguna raó cregui rellevants per a la nostra investigació.

Per tant els jaciments ibèrics seleccionats que mostren indicis arqueològics de reformes, destruccions, abandonaments o noves fundacions al nord-est peninsular entre mitjans del segle III i principis del segle II aC són els següents (*fig. 5*): al territori indiketa Ullastret -la capital-; a la zona laietana Burriac -la capital- amb els *oppida* de Ca n'Oliver i de la Cadira del Bisbe; a la Cossetània Tarakon-Kesse -la capital- juntament amb els nuclis del Vilar de Valls i de les Masies de Sant Miquel; al territori dels ilercavons el Castellet de Banyoles -la possible capital-; a la zona ilergeta el Molí d'Espígol -la possible capital- amb l'assentament dels Estinclells; i al territori dels ausetans l'Esquerda -la capital- amb la fortificació del Turó del Montgròs i el nucli del Casol de Puigcastellet. Per últim, tot i no ser assentaments ibèrics, també s'ha inclòs els nuclis urbans de *Rhode* i d'*Emporion*, ja que per la seva importància i significació, també haurien de presentar canvis i transformacions durant la cronologia en què es desenvolupa l'estudi.

La descripció dels assentaments consistirà en una breu presentació, on es mencionarà la seva cronologia general i les fases, la seva superfície, l'estat del seu coneixement -sobretot en relació a l'urbanisme i els sistemes defensius- i la planta del jaciment ubicada a l'annex

2. A continuació es farà una descripció més exhaustiva de les restes arqueològiques -siguin mobles o immobles- que suggereixin canvis o transformacions durant aquest període. A la vegada cada jaciment estudiat omplirà una fitxa de registre mitjançant *FileMaker Pro*, ubicades a l'annex 1, per tal d'obtenir una base de dades. Els camps de cada registre són els següents: número de catàleg; nom del jaciment; municipi; comarca; situació UTM long. i lat.; cronologia inicial i final; tipus d'evidència; indicis de la datació; material ceràmic, monedes o altres materials de referència; cronologia de la reforma o novetat; planimetria del jaciment; observacions; i bibliografia. A la *làmina 1.1* de l'annex 2 es presenta una taula-resum de les evidències estudiades. Posteriorment a partir de la base de dades es crearan els diferents mapes temàtics, els quals ens ajudaran a extreure les conclusions de l'estudi.

Figura 5: Mapa del nord-est peninsular amb la ubicació dels jaciments analitzats. (Imatge pròpia realitzada mitjançant QGIS).

4.2. Ullastret

L'assentament ibèric d'Ullastret (*fitxa 1* a l'annex 1) és el nucli urbà més important del nord-est de la cultura ibèrica. És per aquest motiu que els investigadors l'identifiquen amb *Indika*, la capital dels indiketes (Sanmartí i Santacana, 2005: 35).

Ubicat al municipi d'Ullastret (Baix Empordà), es tracta d'una dípolis constituïda pels assentaments del Puig de Sant Andreu i el de l'Illa d'En Reixac (*làmina 2.1 a l'annex 2*). La necròpolis del Puig de Serra, relacionada amb l'assentament, i una sèrie de petits nuclis periurbans acaben de completar el gran conjunt arqueològic (Sanmartí, 2014: 238). Els dos nuclis urbans sumen una extensió de més de 20 ha de superfície -l'assentament del Puig de Sant Andreu fa unes 15 ha-.

L'assentament del Puig de Sant Andreu (*fig. 5 i làmina 3.1 a l'annex 2*) presenta una cronologia inicial de la segona meitat del segle VI aC, moment en què el poblat no està emmurallat i les seves dimensions serien reduïdes. A finals del segle VI aC es construeix una primera muralla fortificada amb sis torres troncocòniques (Martín, 2005: 325-327), la qual tanca part de l'assentament que ocupa la zona superior i part del vessant oest del puig, amb una superfície total d'unues 4 ha. Durant la primera meitat del segle IV aC el nucli s'estén a la part nord i est del turó a la vegada que amplia l'anterior fortificació, assolint una superfície d'almenys 12 o 15 ha -la seva màxima extensió- (Ferrer *et al.*, 2018: 136). Al segle III aC la superfície de l'assentament no augmenta, però es reformen alguns trams de la muralla millorant-ne la defensa, es modifica la porta d'entrada 1 i es construeixen dos temples *in antis* a la part més elevada de la ciutat i tres cisternes excavades a la roca (Martín, 1997: 21-22). El conjunt arqueològic s'abandona entre finals del segle III i inicis del segle II aC, en el context de la conquesta romana i de la repressió del cònsol Cató contra la revolta indígena del 195 aC (Martín, 1997: 15).

Les darreres excavacions documenten l'existència d'un fossat envoltant la muralla ubicat a uns 10 m de distància. Fa 11 m d'amplada -8 m a la seva base- i té 4 m de profunditat. A principis del segle III aC es rebleix el fossat, i perd així la seva funció defensiva, i s'hi construeix un barri periurbà (*fig. 6 i làmina 3.1 a l'annex 2*) amb l'objectiu d'alleugerir els problemes de sobrepoblació que ja hi ha a l'assentament des del segle IV aC (es calcula una població d'unues 6.000 persones). Aquest barri està en funcionament fins a mitjans del segle III aC, quan es desmantella per recuperar la funció defensiva del fossat. Diversos estudis constaten que altres espais periurbans de tipus

Figura 6: Detall del barri periurbà ubicat a l'interior del fossat d'Ullastret al Puig de Sant Andreu (Imatge inèdita cedida per G. de Prado).

industrial o hàbitats també són desmantellats cap aquesta cronologia (informació inèdita facilitada per G. de Prado).

Un segon element a destacar són les construccions i estructures avançades que s'afegeixen al voltant de la porta 1 durant la darrera modificació de la muralla, datades a principis del segle III aC. A banda del que seria pròpiament l'estructura construïda de la porta -dos braços paral·lels que formen un corredor d'una amplada mínima de 3,44 m-, s'incorpora a la banda sud una torre de planta poligonal -creada per l'afegit de dos cossos angulars a una torre més antiga de planta circular-, al nord un retranqueig de la muralla a 23,40 m de distància i a l'oest d'aquesta última un mur avançat i paral·lel amb un traçat en sentit nord-sud i una amplada de 2 m. Tot i que aquesta darrera evidència més tardana -datada al darrer terç del segle III aC- ha suscitat diferents interpretacions, es creu que es tractaria d'un *epikampion* o *proteichisma* (fig.

7) per ajudar a completar les defenses de l'entrada. Amb ell es definiria un corredor entre el mur i la torre, formant un recorregut d'accés que vorejaria la torre per la banda oest i nord i desembocaria a un segon corredor format per l'estructura de braços paral·lels de la porta (De Prado, 2009: 338-341).

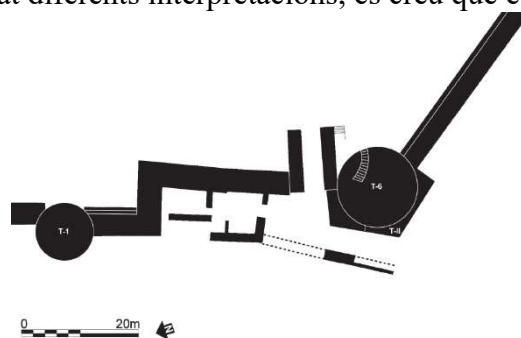

Figura 7: Planta esquemàtica de la porta 1 i del possible *proteichisma*. (De Prado, 2009: 338; Fig. 4)

Per últim, intervencions recents documenten el tapiat de la porta 3 d'accés al jaciment cap al mateix moment que s'abandona l'assentament (Belarte *et al.*, 2020: 127), molt segurament corresponents a un últim intent de resistència davant l'ocupació romana.

4.3. Burriac

L'assentament ibèric de Burriac (*fitxa 2 a l'annex 1*) es troba al municipi de Cabrera de Mar (Maresme) (*fig. 5*). En funció de com es transcriu el topònim que apareix en diverses monedes ibèriques encunyades a la zona, el jaciment seria l'antiga *Ilduro* o *Illuro*. Ubicat al llarg del vessant sud-oriental de la muntanya de Burriac (*làmina 3.2 a l'annex 2*) configura un gran punt estratègic, ja que des de la seva posició elevada es permet el control no només de la vall de Cabrera sinó també de la desembocadura de la riera d'Argentona, una de les més importants vies de comunicació entre la costa i l'interior de la comarca (Zamora, 2007).

Situat en terra dels laietans, des d'un inici l'indret presenta una extensa ocupació -unes 10 ha en el moment de màxima expansió-. Aquest fet porta a pensar que probablement l'*oppidum* de Burriac ostentava la capitalitat de la zona (Sanmartí, 2014: 236). Les investigacions arqueològiques dutes a terme fins ara han consistit principalment en la realització puntual de sondejos d'extensió limitada i sense gaire continuïtat temporal. És per aquesta raó que la informació obtinguda és escassa i dispersa -només s'ha exhumat algunes habitacions inconnexes entre elles i un tram del sistema defensiu-, una situació agreujada en tractar-se d'una àrea extensa. Malgrat tot, es disposa de suficients dades per conèixer les diferents fases històriques de l'assentament (Asensio, 2019: 563).

L'*oppidum* es funda al segle VI aC al vessant sud-oriental de la muntanya. En un inici els habitatges es realitzen amb materials peribles, però al segle V aC apareixen les primeres edificacions en pedra. A mitjans del segle IV aC es construeix una muralla entorn l'assentament amb cinc torres de defensa, esdevenint un nucli fortificat. Amb l'arribada dels romans no es documenta cap conflicte a nivell arqueològic -molt segurament gràcies a un pacte previ amb les elits ibèriques de la ciutat- i durant la fase romana republicana (segles II i I aC) es produeix una gran remodelació de l'assentament tant en l'àmbit urbà com de les defenses. A la vegada es funda, molt a prop de l'*oppidum*, la *ciuitas* d'*Iluro*. Pel que respecta a la muralla de mitjans del segle IV aC s'hi obre l'anomenada "porta meridional", una porta monumental ubicada a la base de la muntanya. Al llarg de la primera meitat del segle I aC es comença a produir un lent descens de la població i al segon quart del segle I aC l'assentament queda abandonat (Zamora, 2007: 279-283).

L'element que ens interessa destacar del jaciment de Burriac és la torre del Turó dels Dos Pins, una torre exempta que es troba a uns 300 m del poblat (*làmina* 3.2 a l'annex 2). Es tracta d'una talaià monumental situada estratègicament per poder dominar visualment tant la zona de la plana de la vall de Cabrera com la riera de Cabrera -des de la desembocadura fins al cim del turó dels Dos Pins-; una possible via d'accés des del mar a la porta de ponent de l'assentament que queda oculta visualment des de les defenses de l'*oppidum*. La torre, de planta rectangular, té unes dimensions considerables -12 m per 5,9 m- i està construïda en un terreny de fort pendent. Per tal de poder recolzar els murs, que oscil·len

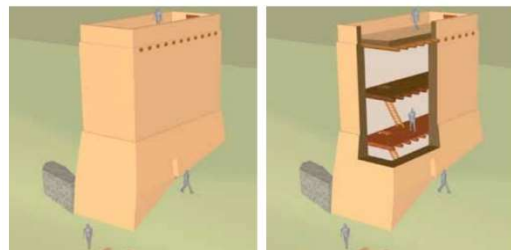

Figura 8: Reconstrucció hipotètica de la torre del Turó dels Dos Pins vista des del sud (esquerre) i en secció (dreta); juntament amb el mur adossat a ella. (Rovira, 2007: 43)

entre 1,10 i 2,70 m d'amplada, es retalla la roca formant grans esglaons. Sobre d'aquests se situa un sòcol fet amb grans pedres lligades amb fang i molt segurament la resta de la construcció seria de tàpia o tovot. La construcció devia tenir una alçada total d'uns 14 m i possiblement estaria distribuïda en tres o quatre plantes (*fig. 8*) (García i Zamora, 2005).

La torre es construeix a finals del segle III aC i s'abandona i desmantella a inicis del segle II aC, possiblement per ordre del cònsol Cató en resposta a les revoltes indígenes (Zamora, 2007: 316-317). L'estructura, d'una durada de només 30 anys de vida, podria ser un reforç defensiu habilitat a l'exterior del recinte de l'*oppidum* en el context de la inestabilitat provocada per la Segona Guerra Púnica. A més, entre finals del segle III i principis del II aC se li adossa un mur de fractura poc acurada d'1 metre d'amplada per 2 m de llargada (*fig. 8*). Aquest s'ha interpretat com un intent precipitat i no acabat de fortificar l'espai entre la torre i la riera de Cabrera. De fet s'ha trobat indicis d'altres punts de defensa i control del territori, en aquest cas torres de guaita, en alguns dels cims més elevats de les muntanyes que envolten la vall de Cabrera; potser formant una línia avançada de fortificacions entorn de Burriac (Zamora, 2007: 306-312).

4.4. Ca n'Oliver

L'assentament ibèric de Ca n'Oliver (*fitxa 3* a l'annex 1) es troba al municipi de Cerdanyola del Vallès (Vallès Occidental) (*fig. 5*). Ubicat al llarg del vessant sud del turó de Ca n'Oliver -un indret de pendent suau- configura un punt estratègic, ja que des del vessant nord -més escarpat i de difícil accés- es controla visualment un territori molt ample que inclou des del Massís de Montserrat fins a l'extrem oposat del pla del Vallès. A més es troba a una gran proximitat del riu Besòs, fet que el converteix en un nucli força accessible però alhora estratègic (Francès i Guàrdia, 2012: 267).

El jaciment té una extensió d'unes 2 ha de superfície -una dimensió superior a la mitjana del món ibèric-, fet que ha permès categoritzar-lo com a nucli de segon ordre de la Laietània (Francès i Guàrdia, 2011: 165).

L'*oppidum* és funda al segle VI aC, moment en què apareixen concentracions de forats de pal excavats a la roca. Durant la segona meitat del segle VI aC es construeixen diverses bateries d'habitatges -totes d'una sola estança- en arquitectura de pedra que comparteixen les parets mitgeres i que s'articulen a partir d'un eix longitudinal. Tot i que la superfície

ocupada del turó és força considerable, les edificacions només es localitzen a les àrees perimetrals, presentant un patró d'urbanisme discontinu i irregular. Entre finals del segle V i principis del segle IV aC es construeix un potent mur que defineix i tanca el perímetre del poblat, i es densifica la trama urbana amb la construcció de noves bateries d'edificis que s'estenen per tota la superfície del turó i muralles endins. Els nous habitatges d'aquesta fase -els construïts anteriorment s'amortitzen per anivellar el terreny i es tornen a edificar a sobre- són espais més amples i de dimensions superiors als de la fase precedent. La gran majoria estan formats per dues cambres, una estança gran al costat d'una de més estreta. Entre finals del segle IV i principis del segle III aC es torna a remodelar l'assentament. Cap al 300 aC es potencia el sistema defensiu -ara molt més consistent i sofisticat- amb la monumentalització de la porta d'entrada a l'*oppidum*, la construcció de dues torres i l'excavació d'un fossat de recorregut paral·lel a la muralla. Respecte a l'espai urbà muralles endins, se segueix el mateix esquema de la fase anterior -les bateries de cases s'amortitzen per anivellar el terreny i es construeix unes de noves a sobre, generalment més grans- (làmina 4.1 a l'annex 2). Entorn el 200 aC es documenta una sèrie de potents nivells de destrucció provocats per un conflicte bèl·lic, però ràpidament es produeix una reconstrucció general del nucli. Destaquen les noves defenses que s'edifiquen, encara més potents i reforçades que les anteriors, i la densa ocupació de l'espai urbà dins de muralles a partir de noves bateries d'habitatges cada cop més amples. A principis del segle I aC comença un procés gradual de descens de la població que acaba provocant l'abandonament de l'assentament vers l'any 50 aC (Francès i Guàrdia, 2012: 269-285).

Del jaciment de Ca n'Oliver ens interessa analitzar la destrucció violenta generalitzada que pateix entorn el 200 aC. A nivell arqueològic, es documenta una sèrie de potents nivells de destrucció al carrer del vessant sud (zona 3), al barri de cases ubicat al vessant nord (zona 9) i, molt especialment, a la porta meridional i en els rebliments del fossat (làmina 4.1 a l'annex 2). A més sobre el nivell de circulació del passadís interior de la porta-torre meridional han aparegut grans quantitats de cendres, taulons cremats i abundants materials *in situ*, entre els quals destaquen diverses peces d'armament de ferro com una fulla d'espasa tipus *La Tène* o una punta de llança. Dels nivells de destrucció del fossat, el qual és amortitzat i inutilitzat durant la fase següent, s'ha pogut recuperar materials molt similars als descrits anteriorment tant en nombre com en tipologia, entre ells una beina d'espasa, dos *umbus* d'escut i una llança. El material recuperat del fossat

no estaria estrictament *in situ*, sinó que hauria estat abocat immediatament després del conflicte en un intent de netejar l'escampall de materials provocat. El material ceràmic recuperat ha permès situar aquests esdeveniments dins del context de la Segona Guerra Púnica (Francès i Guàrdia, 2011: 170).

4.5. La Cadira del Bisbe

L'assentament ibèric de la Cadira del Bisbe (*fitxa 4* a l'annex 1) es troba al municipi de Premià de Dalt (Maresme) (*fig. 5*). Està ubicat a la zona més alta del vessant encarat al mar del turó dels Dos Pins, des d'on hi ha un domini absolut de la vall que s'estén als seus peus i del tram de façana litoral. La presència dels torrents estacionals, de Sant Antoni per la banda oest i del Torrent Fondo per l'est, proporcionen una inqüestionable defensa natural del jaciment. Per contra, l'únic punt feble és el suau vessant de la zona sud, indret on es localitzen els únics elements de caràcter defensiu (Coll *et al.*, 2004: 162). L'assentament presenta una extensió aproximada de 4 ha no confirmades -espai hipotètic del poblat definit per la línia defensiva del sud i del nord i pels torrents (*làmina 4.2* a l'annex 2)-, de manera que se'l considera un assentament laietà de segon ordre (Coll *et al.*, 2004: 165-166).

El poblat es funda a finals del segle VI aC, moment en què es documenten dues agrupacions de cases que segueixen un urbanisme terrassat i que aprofiten els accidents geogràfics del vessant i s'articulen a través de carrers empedrats i places. La presència de diversos trams de muralla indicaria que des d'un primer moment l'assentament estaria fortificat. Durant aquesta fase també es constata l'amortització d'algunes sitges i un abocador de 3 m de potència que abasta una llarga cronologia (segles VI-I aC). Entre els segles IV i III aC es produeix l'època de màxima esplendor, moment en què es duen a terme diverses remodelacions urbanístiques. Entre el tercer quart del segle III i la primera meitat del segle II aC es modifica el sistema defensiu de la zona sud de l'*oppidum*. A la cantonada oest de la muralla s'aixeca una torre que amortitza part d'un fossat anterior, per tal de reforçar el vessant més desprotegit. Al segle I aC s'inicia una fase de decadència que culmina amb l'abandonament de l'assentament durant la segona meitat del segle I aC (Coll *et al.*, 2004: 166-172).

Recentment s'ha realitzat un reestudi de les restes del jaciment de la Cadira del Bisbe centrat en l'aspecte poliorcètic (Balsera, 2012). Es planteja l'existència d'un potent

sistema defensiu de barrera -consistent en diverses línies de defensa i una torre- a l'istme situat a l'àrea nord de l'assentament (*làmina 5.1* a l'annex 2), zona sobre la qual mai s'ha realitzat cap anàlisi ni interpretació. Tot i que actualment només es pot identificar una sèrie d'estructures agrícoles de cronologia recent, en època ibèrica hi hauria un complex defensiu format per tres terrasses i una estructura superior -una torre-, amb una diferència de cota entre aquesta última i la terrassa inferior d'11 m. Així, la hipotètica torre seria l'element central de tot el conjunt defensiu i estaria situada al punt més elevat del sector nord. A la vegada seria exempta i es localitzaria intramurs, a 3 m de distància de la línia de la muralla -el primer mur-. L'espai transitable que quedaria entre els dos elements -la tercera terrassa- ha estat excavat a la roca, tot formant a l'oest una berma que acaba en una caiguda vertical per potenciar la inaccessibilitat -un possible fossat que configuraria la segona terrassa-. Davant d'aquesta estructura negativa es trobaria el segon mur del complex defensiu, el qual ha estat interpretat com un element avançat de defensa o *proteichisma* (Balsera, 2012: 201-207, fig. 13).

Aquesta proposta estableix la cronologia d'aquest sistema defensiu de barrera a partir de l'associació directa amb la torre ubicada al sud del jaciment amb la intenció de crear una coherència defensiva. Datada entre finals del segle III i inicis del II aC, la construcció de la torre sud s'atribueix a l'arribada dels romans a la península i la seva posterior conquesta. Malgrat tot, ni el parament ni el sistema constructiu utilitzat en ambdues estructures coincideixen. Així doncs es tracta d'una hipòtesi basada exclusivament en la topografia del turó -mitjançant fotografia aèria, plans isomètrics, ortofotomapes i fotografies laterals- i l'observació sobre el terreny d'estructures i retalls no excavats. Aquest fet comporta, per tant, que no es pugui datar ni confirmar la funció defensiva del conjunt (Balsera, 2012: 201-207).

4.6. Tarakon-Kesse

L'assentament ibèric de Tarakon-Kesse (*fitxa 5* a l'annex 1) s'ubica a la part baixa del turó de Tarragona (*fig. 5*), a la confluència entre la línia de costa i la riba dreta de la desembocadura del riu Francolí. La combinació de la protecció natural que ofereix el turó i la possibilitat d'habilitar instal·lacions portuàries, juntament amb el potencial de comunicació amb l'interior que proporciona el riu, propicien al jaciment unes condicions immillorables. Malgrat que la continuïtat de l'ocupació de l'indret fins als nostres dies

dificulta molt poder excavar i obtenir nous coneixements, s'ha calculat que el nucli ibèric tindria una extensió d'entre 8 i 12 ha, raó per la qual se'l considera la capital tant política com econòmica del territori cossetà (Diloli, 2015: 62-63).

Les fonts antigues indiquen que poc després de l'arribada de Gneu Corneli Escipió a la península, el general dirigeix les tropes cap a l'interior per enfrontar-se al campament base cartaginès comandat per Hannó. A tocar de la base militar es trobaria l'*oppidum* de *Cesse*, un gran nucli ibèric ubicat a la zona baixa del turó. M. Bendala suggereix que el topònim *Tarakon* correspondria al campament cartaginès, fet que permetria entendre el nom compost de *Tarakon-Kesse* com dues comunitats aliades. Després de la victòria a la batalla de *Cesse*, els romans construeixen un *castrum hibernum* sobre l'antic campament cartaginès -el qual actua com a principal base estratègica durant els diversos anys de campanya militar- i assalten el nucli ibèric. Un cop acabada la conquesta el campament es converteix en un gran assentament murallat, originant la *ciuitas* de *Tarraco* (Bendala, 2010: 455-456).

Gràcies a la troballa de nombroses monedes amb el topònim ibèric de *Kesse* i a la recerca arqueològica, s'ha pogut corroborar l'existència d'un assentament ibèric anterior a la fundació romana identificable amb *Cesse* (Diloli, 2015: 65-66). El poblat es funda a mitjans del segle V aC i des d'un inici mostra una urbanització densa i compacte -hàbitats adossats en blocs constructius que formen barris separats per carrers-. Entre els segles IV i III aC s'observa un gran desenvolupament del poblat. Destaca el fet que encara no s'ha detectat cap element que faci pensar en l'existència de fortificacions, tot i que es creu que l'assentament estava envoltat per una muralla. A finals del segle II aC la zona ibèrica queda integrada dins de les muralles romanes de *Tarraco* i els dos nuclis s'unifiquen (Diloli, 2015: 78-80).

Del jaciment de *Tarakon-Kesse* ens interessa recuperar una hipòtesis plantejada sobre la construcció d'un potent mur de carreus encoixinats ubicat a la zona alta del turó de Tarragona (Bendala, 2010). Integrat a l'estructura arquitectònica del Palau Arquebisbal de Tarragona, es tracta d'un mur semblant als de la muralla romana de *Tarraco* però que no pertany a ella per les evidents diferències que presenta en diversos aspectes -el tipus de pedra utilitzada, el tractament de l'encoixinat i les marques de picapedrer-. Pel que respecta a aquest últim punt, es poden observar nou marques diferents -un nombre bastant

elevat si es té en compte les dimensions de l'espai conservat-. Cap d'elles coincideix amb les documentades a la muralla romana, i en alguna es pot reconèixer lletres gregues com la Rho (P) o la Pi (Π) entre d'altres (fig. 9). La gran varietat de marques sembla indicar una excepcional concentració d'experts picapedrers, potser amb l'objectiu d'acabar com més ràpid possible la construcció del mur defensiu. Bendala defensa que aquest tram formaria part d'una muralla construïda el 218 aC pels cartaginesos per defensar-se de l'exèrcit romà (Bendala, 2010: 454-455).

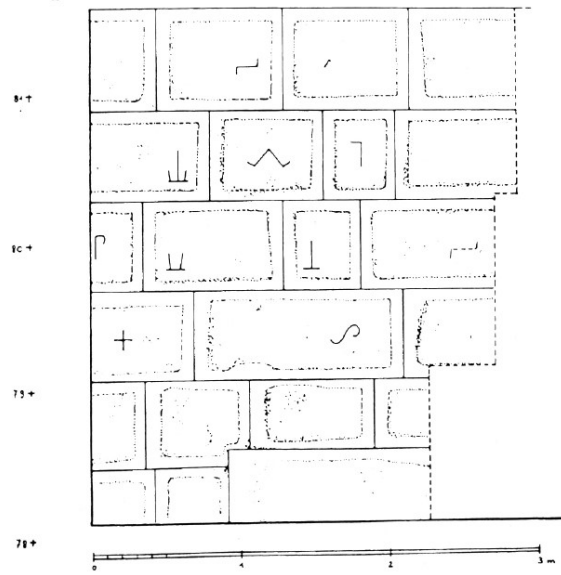

Figura 9: Dibuix del mur encoixinat amb marques de picapedrer ubicat a la zona alta de Tarakon-Kesse. (Bendala, 2010: 455; fig. 14)

4.7. El Vilar

L'assentament ibèric del Vilar (fitxa 6 a l'annex 1) es troba al municipi de Valls (Alt Camp) (fig. 5). Està ubicat a la part nord-occidental de l'actual nucli urbà de Valls, just a la zona de confluència de dos barrancs que delimiten el seu perímetre. Tot i que la major part del jaciment està sota terreny urbanitzat, els estudis estimen que presenta una extensió d'unes 6 ha (làmina 5.2 a l'annex 2), motiu pel qual se'l considera un assentament cossetà de segon ordre (Ble, 2015: 96).

En tractar-se d'un jaciment urbà només s'hi ha pogut realitzar intervencions arqueològiques esporàdiques i puntuals. Així doncs, la informació disponible és parcial. El poblat és, com a mínim, anterior al segle IV aC, moment en què es documenten nombroses estructures d'hàbitat -algunes d'elles associades a un mur defensiu-, una possible plaça, una zona d'emmagatzematge, sitges i abocadors. Entorn el 200 aC l'assentament és destruït violentament i s'abandona (Fabra i Vilalta, 2008: 183).

Les primeres excavacions realitzades al Vilar documenten un potent nivell d'incendi -cobert per un nivell d'enderroc dels murs dels hàbitats- relacionat amb la destrucció i l'abandonament del poblat i vinculat a materials ceràmics que estableixen una cronologia d'entre finals del segle III i principis del II aC. Aquest patró es repeteix a les posteriors

excavacions, i la troballa l'any 2007-2008 de les restes antropològiques d'un individu en connexió anatòmica de bocaterrosa cobert per l'enderroc de l'habitació on es trobava confirma el caràcter violent de la destrucció per un conflicte bèl·lic. L'estudi dels materials ceràmics -campaniana A i àmfora punicoebusitana- situen la destrucció a inicis del segle II aC, però els indicis arqueològics porten als investigadors a proposar una datació anterior al 200 aC i vincular-la amb la Segona Guerra Púnica (Fabra i Vilalta, 2008: 183-184). Així doncs s'ha plantejat que el Vilar sigui l'*oppidum* indígena que els romans van assaltar després de la victòria de la batalla de *Cissis* o *Kissa* el 218 aC, tot i que tampoc es descarta que es tracti d'un altre assentament destruït pel pas de l'exèrcit d'Anníbal (Ble, 2015: 96-98).

El 2014 un equip de recerca format per la Universitat de Barcelona i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica inicien treballs de prospecció a l'àrea est i nord del jaciment, a prop del suposat perímetre de l'*oppidum*. L'objectiu és confirmar la hipòtesi que el Vilar és l'assentament ibèric de *Cissis/Kissa* i, per consegüent, localitzar el campament cartaginès d'Hannó que estava a prop seu. Tot i que els resultats obtinguts no són suficients per confirmar la identitat del poblat, impliquen un gran avenç en el coneixement del jaciment. La troballa de nombroses monedes hispano-cartagineses i massaliotes i de projectils metàl·lics -puntes de fletxa i glands de fona de plom entre d'altres- a l'exterior de l'assentament permeten corroborar la seva destrucció durant la Segona Guerra Púnica. D'altra banda, les tomografies realitzades al nord de la via del tren (*làmina 5.2* a l'annex 2) han detectat un enorme fossat de secció en U -14 m d'amplada per quasi 5 m de profunditat i una llargada possiblement superior als 400 m- que el 2015 ha estat excavat (*làmina 6.1* a l'annex 2). La presència del fossat confirma l'existència d'una muralla encara desconeguda. A més, les grans dimensions del fossat -comparable al d'Ullastret, actualment el més gran de Catalunya- amplien a unes 6 ha les dimensions que actualment se li atribueix a l'*oppidum* i confirmen la seva importància històrica (Ble, 2015: 97-98).

Figura 10: Anvers d'una unça romana (217-215 aC) del Vilar. (Imatge inèdita cedida per J. Noguera)

4.8. Les Masies de Sant Miquel

L'assentament ibèric de les Masies de Sant Miquel (*fitxa 7* a l'annex 1) es troba al municipi de Banyeres del Penedès (Baix Penedès) (*fig. 5*). Tot i que actualment està ubicat sobre una ampla plataforma, aquesta topografia és originada per l'activitat agrícola recent. Així doncs, s'ha plantejat l'existència d'una petita elevació en època ibèrica. Des de la seva posició es controla la plana del Penedès i els camins cap a la costa i la Depressió Central, fet que el converteix en un punt estratègic en relació amb les vies de comunicació i als contactes comercials. Per contra, sembla que la vulnerabilitat defensiva -només protegit al sud-est pel torrent de Sant Miquel- s'hauria solucionat amb la construcció d'un possible fossat a l'oest i sud-oest (Noguera *et al.*, 2020: 36). Amb una extensió d'unes 4,5 ha (*làmina 6.2* a l'annex 2), és considerat un jaciment de segon ordre dins la Cessetània (Asensio, 2019: 38).

El poblat de Masies de Sant Miquel es funda durant la Primera Edat del Ferro, al segle VII aC, i perdura durant el període ibèric (Noguera *et al.*, 2020: 38). Durant el segle VI aC l'assentament evidencia una relació directa amb la necròpolis ibèrica de Can Canyís -situada a uns 500 m de distància- i les estructures documentades mostren un urbanisme consolidat. Entorn la segona meitat del segle V aC es construeix una potent muralla -probablement amb torres defensives- que ressegueix tot el perímetre de l'assentament i un possible fossat a la zona occidental, tot i que no es descarta l'existència d'un sistema defensiu anterior. Entre la segona meitat i finals del segle IV aC s'edifiquen nous hàbitats adossats a la muralla. Els nivells d'abandonament dels hàbitats i la inutilització definitiva de les estructures defensives situen l'abandonament del poblat entorn l'any 200 aC (Adserias *et al.*, 2001: 271-272). Malgrat que la presència d'un potent nivell de cendres en una de les estances indicaria una destrucció per incendi vinculat a un conflicte bèl·lic, es documenta una absència d'armament en el registre arqueològic. Tot sembla indicar que la violenta ocupació romana d'aquesta zona i el profund impacte que va comportar en els patrons de poblament ibèric provoquen una sèrie de canvis molt ràpids i profunds que tindrien com a conseqüència l'abandonament, i potser destrucció, de l'assentament (Noguera *et al.*, 2020: 48, 57).

El 2018 un projecte de recerca de la Universitat de Barcelona realitza diverses prospeccions amb mètodes no invasius. Els resultats del georadar mostren una trama urbana compacta d'hàbitatges regulada per tres carrers principals -entre 2,5 i 5 m d'amplada- i altres de transversals -uns 2 m d'amplada mitjana-. La zona està envoltada

per una muralla perimetral d'uns 2 m de gruix. L'estructura defensiva es completa amb la presència de tres torres, un mur exterior de traçat paral·lel a la muralla i un possible fossat al sud-oest (*làmina 7.1* a l'annex 2) (Noguera *et al.*, 2020: 51-55). Les excavacions realitzades durant el 2019 han documentat el fossat i una muralla formada per dos grans murs paral·lels, amb l'espai intern farcit de terra, amb una amplada total de 8 m, la qual sembla seguir patrons fenici-púnics (*fig. 11*). Tot i que encara no s'ha pogut datar amb exactitud, tot sembla indicar que, com a mínim el mur intern, és anterior al segle IV aC. En tot cas encara no ha estat possible datar el pany exterior de la muralla, i per tant la seva estructuració final. La possibilitat que aquesta muralla sigui prèvia a l'arribada dels cartaginesos mostra una influència més antiga del que es pensava (informació inèdita facilitada per J. Noguera).

Figura 11: Detall del tram de la muralla excavada durant la campanya del 2019. (Imatge inèdita cedida per J. Noguera)

4.9. El Castellet de Banyoles

L'assentament ibèric del Castellet de Banyoles (*fitxa 8* a l'annex 1) es troba al municipi de Tivissa (Ribera d'Ebre) (*fig. 5*). La troballa el 2020 de diverses monedes amb símbols de l'alfabet ibèric i d'una prova d'encunyació de moneda en un fragment de plom amb el topònim *Kum* fan pensar que aquest seria el seu nom en època ibèrica (Caldés i Sicart en premsa). Es troba ubicat sobre una plataforma triangular sobre el riu Ebre, indret des d'on es domina visualment tota la depressió de la Foia de Mora, des de Miravet fins a Garcia. Tot i que es tracta d'una elevació molt planera els límits estan formats per pendents molt abruptes, de manera que el poblat només és accessible amb relativa facilitat per un pas molt estret situat a l'angle oriental del triangle -el costat oposat al riu Ebre- (*làmina 8.1* a l'annex 2). Totes aquestes característiques el converteixen en un punt estratègic de primer ordre (Jornet i Montanero, 2020: 428).

El jaciment presenta una extensió de 4,5 ha, motiu pel qual -juntament amb altres aspectes com la troballa de tresors, l'encunyació de monedes o la presència de ploms amb

escriptura ibèrica- se'l considera la capital econòmica, administrativa i política del territori ilerconvó (Noguera, 2008: 41-42).

L'*oppidum* es funda durant l'últim terç del segle III aC, molt probablement en el marc de l'expansió cartaginesa. D'aquesta fase es documenten blocs constructius en els tres angles de la plataforma, els seus punts més allunyats (*làmina 8.2 a l'annex 2*). En ells es constata la coexistència de grans residències aristocràtiques amb cases senzilles en un mateix barri, on també s'ha trobat un santuari (Sanmartí, 2014: 235-236). Un segon aspecte a destacar és el sistema defensiu de la porta de l'assentament, ubicada al final d'un estret corredor natural per on passa l'únic camí viable d'aproximació a la plataforma. El dispositiu de flanqueig consisteix en dues torres bessones pentagonals, unes construccions que representen un cas únic en el món ibèric. D'ambdues torres arrenca un bloc constructiu estret de 23 m de llargada format per un mur exterior -d'uns 60-70 cm de gruix- i un d'interior -d'uns 30 cm de gruix-, amb uns murets transversals cada 3 m que defineixen diversos àmbits de planta quadrangular o rectangular al seu interior. Aquesta estructura s'ha identificat com una possible muralla de compartiments, un element militar molt comú en el món fenici-púnic que també s'ha documentat en algunes de les ciutats que funden a la península Ibèrica (Jornet i Montanero, 2020: 428-432). Entre finals del segle III i principis del II aC es documenta un nivell de destrucció homogeni. El poblat continua ocupat i es recupera però es coneix poc de la fase del període ibèric tardà, ja que els treballs agrícoles han arrasat gairebé totes les restes constructives. A principis del segle I aC l'assentament s'abandona (Noguera, 2008: 41-42).

Del jaciment del Castellet de Banyoles ens interessa analitzar la destrucció generalitzada que pateix entre finals del segle III i inicis del II aC. Al llarg de les diferents campanyes arqueològiques s'hi han documentat nivells de destrucció i d'incendi a ambdues torres i a gran part dels edificis, mentre que la resta van quedar intactes durant l'assalt. Es segueix un patró aparentment aleatori. S'han recuperat joies d'or i altres objectes de valor, com monedes o vasos de metall, probablement amagats pels habitants abans de l'entrada dels enemics. D'altra banda, de l'interior de les torres s'han trobat objectes ceràmics gairebé intactes a conseqüència del col·lapse del conjunt, una conseqüència directa de la ràpida destrucció de l'assentament un cop comença l'atac. Per últim, es documenta la presència tant d'armament com de projectils (Noguera *et al.*, 2014: 65-75).

La destrucció de l'assentament s'ha de posar en relació amb la construcció d'un campament romà ubicat més enllà de l'estret pas que permet l'accés a l'*oppidum*, el Camí del Castellet de Banyoles (*làmina 8.1* a l'annex 2). La troballa de diversos materials vinculats amb l'armament -glands de fona de plom, un portaestendard de ferro o un petit falcó de plom entre altres objectes metàl·lics- confirma que és un assentament militar. Tot i que podria tractar-se d'un destacament aliat; aquesta hipòtesi actualment està descartada per la seva exagerada proximitat -es troba ubicat a 300 m del nucli ibèric-, per la cronologia -la fundació del *castrum* coincideix amb la seva destrucció- i per la diferència en els percentatges ceràmics i els conjunts numismàtics -suggereixen dinàmiques d'aprovisionament diferents-. El fet que la gran majoria dels glands de plom es trobin al vessant nord de l'assentament ibèric indiquen que s'ha produït un atac per l'indret més accessible, mentre que s'ha evitat el pas estret i la porta fortificada (Noguera, 2008: 42-46).

La cronologia de l'atac per part de la guarnició romana al poblat del Castellet de Banyoles que provocarà la seva destrucció és definida per la gran quantitat de monedes trobades en ambdós indrets. Així doncs la presència de victoriats, denaris, sestercis i quinaris ofereix una data posterior al 211-209 aC, ja que és el moment en què comencen a encunyar-se. L'absència de monedes púniques indica que es tracta d'un moment posterior al 206 aC -quan es produeix la derrota i retirada cartaginesa de la península- o inclús més tard, ja que es necessita un cert temps per aconseguir retirar totes les monedes de circulació. Tots aquests indicis situen els fets entre el 200 i el 190 aC, moment en què els romans sotmeten les tribus ibèriques de l'interior de la vall de l'Ebre en el context de les revoltes indígenes (Noguera, 2008: 44).

4.10. El Molí d'Espígol

L'assentament ibèric del Molí d'Espígol (*fitxa 9* a l'annex 1) es troba al municipi de Tornabous (Urgell) (*fig. 5*). Sovint ha estat identificat amb la ciutat ibèrica d'*Athanagia* o *Atanagrum*. Tit Livi es refereix a ella com la capital dels ilergets que al 218 aC és destruïda per Gneu Corneli Escipió durant la Segona Guerra Púnica. S'ubica al límit nord-oriental de la plana de l'Urgell, al peu d'un turó situat al nord-est del tossal d'Espígol. Les seves dimensions, d'aproximadament 5 ha d'extensió, el converteixen en el nucli

urbà més gran de la plana occidental catalana en època ibèrica, motiu pel qual se'l considera un nucli de primer ordre dins del territori ilerget (Escala *et al.*, 2015: 267-268).

L'*oppidum* es funda durant la primera edat del ferro, al segle VIII aC, i segueix el model de poblament tancat d'espai central -la façana oriental està formada per un barri d'habitatges que comparteixen la paret mitgera i s'adossen contra la muralla, que els serveix de tancament de fons-. Des d'un inici el perímetre del nucli està rodejat per una muralla amb torres adossades (MUR-1). La troballa extramurs d'una pedra falcada dins d'un retall planteja l'existència d'un possible camp frisó. Al segle VII aC es reforcen les defenses afegint una quarta torre, folrant la muralla -assoleix un gruix de 4,5 m- i construint un possible fossat. El conjunt presenta fortes semblances amb l'assentament dels Vilars d'Arbeca. Amb l'inici de l'ibèric antic al segle VI aC, s'amplia el perímetre amb una nova muralla sense bastions (MUR-2), es construeix un fossat defensiu d'almenys 14 m d'amplada, s'obre la porta nord-oest -la porta d'*Illerda*- i s'estableix la xarxa de carrers ortogonal. La muralla de la fase anterior es conserva intacta i es manté l'espai fortificat dins del nou recinte, tot formant dues terrasses fortificades. Al segle IV aC es construeix una tercera muralla amb torres (MUR-3) que amplia el perímetre del nucli urbà a la vegada que funciona com un mur de terrassa (*làmina 9.1* a l'annex 2). Sembla que aquesta aniria acompanyada d'un nou fossat, detectat per les prospeccions geofísiques. A la vegada es construeixen diversos edificis singulars que ocupen una posició privilegiada en el carrer principal (Escala *et al.*, 2015: 269-291). Al segle III aC es produeix el moment de màxim desenvolupament de l'assentament. Al sector oest es duu a terme un terraplenament que comporta l'amortització definitiva de la primera muralla en aquesta zona i s'hi construeix un nou barri. A finals del segle III aC es reforça la tercera muralla amb una gran torre rectangular i a inicis del II aC es documenten importants nivells d'incendi, datats durant les revoltes indígenes. Posteriorment es desmantellen totes les fortificacions i es reconstrueixen les zones destruïdes, però un segon incendi entorn l'any 183 aC -cronologia proposada per la referència a les fonts escrites d'un setge per part dels romans en territori ausetà- provoca l'abandonament de l'assentament (Cura, 2006: 160-170).

Del jaciment del Molí d'Espígol ens interessa analitzar el reforç defensiu que es realitza a la tercera muralla a finals del segle III aC. A la zona nord-oest es documenta una potent construcció angular massissa de pedra lligada amb argila d'una mica més de 17 m de llarg i amb una amplada d'almenys 2,5 m (*làmina 9.1* a l'annex 2). Actualment s'han localitzat

dos dels seus angles, però encara es desconeixen els límits interiors. La seva forma i ubicació, prop de l'angle nord de la muralla, suggereixen que es tracta d'una torre defensiva. Futures investigacions permetran obtenir-ne una millor comprensió i establir la seva funció dins l'entramat de la fortificació. Amb un traçat paral·lel a la possible torre s'ha documentat un mur de pedra d'uns 12 m de llarg i uns 0,8 m d'ample. La seva interpretació final dependrà en bona part de l'anàlisi de la torre, ja que la disposició i orientació podrien indicar una relació funcional. Entre les diverses hipòtesis es contempla que sigui un mur de terrassa, el mur d'escarpa del fossat ibèric que sembla detectat per les prospeccions geofísiques, o bé un accés a l'assentament relacionat amb la torre -una porta o poterna-. Per últim, a la porta d'*Ilerda* s'han localitzat les restes d'una estructura angular massissa feta amb pedra lligada amb argila, d'almenys 3 m de frontal i 6 m de fons que tindria continuïtat en direcció nord-est i que podria anar a buscar les restes de la possible torre defensiva. Aquest element s'ha interpretat com una possible torre o tram de muralla del MUR-3 (Escala *et al.*, 2015: 290).

4.11. Els Estinclells

L'assentament ibèric dels Estinclells (*fitxa 10* a l'annex 1) es troba al municipi de Verdú (Urgell) (*fig. 5*). Ubicat a l'extrem oriental d'un promontori allargassat, des de la seva posició es domina un ample sector de les planes fèrtils de l'Urgell. Tot i que presenta unes dimensions reduïdes, amb només 2.600 m² de superfície muralles endins, configura un nucli de segon ordre dins de l'àrea específica ilergeta, també pel seu caràcter militar i vertebrador del territori -denota una complexa estructura jeràrquica de poblament amb fortes relacions d'interdependència-. Actualment el jaciment està completament excavat (Asensio *et al.*, 2014: 152).

La defensa de la zona més accessible consisteix en un fossat ininterromput entre els vessants nord i sud del turó, de 48 m de llargada per 5,5 m d'amplada i 1,70 m de fondària. El recinte, de forma ovoide, es troba delimitat per una muralla perimetral d'1,20 m d'amplada que a l'angle nord-oest forma un corredor de 9 m de llarg. Aquest passadís s'ha interpretat com l'única porta coneguda de l'assentament (*làmina 10.1* a l'annex 2). La seva morfologia, a més, permet plantejar l'existència d'un segon pis on hi hauria una torre defensiva. En tots els edificis del tram oest es documenten recintes posteriors construïts en paral·lel i a 2 m de la muralla. La seva ubicació fa pensar que podrien tenir

una coberta plana que funcionaria com a pas de ronda per aquest segment de la fortificació (*làmina 9.2 a l'annex 2*) (Asensio *et al.*, 2009: 125-128). Pel que respecta als hàbitats, es documenten 24 o 25 unitats diferents, agrupades en dues bateries d'edificis adossades a la muralla. Segons les seves dimensions i nivells de complexitat es poden diferenciar tres models. A la zona oest es troben els més grans -d'uns 50 m² de superfície- subdividits en tres o quatre recintes, a la sud només presenten dues estances amb un total de 35 m² i a la nord s'ubiquen els més senzills -de 10 a 12 m²- formats per una sola estança de planta quadrangular (Asensio *et al.*, 2009: 129-133). Per últim, a la zona central-oest es documenta una bassa o cisterna retallada directament a la roca natural d'11 m de llarg per 8 m d'ample i 2,35 m de fondària; mentre que a la resta del sector central hi ha una absència total d'estructures a excepció d'unes quantes sitges (Asensio *et al.*, 2009: 128).

L'*oppidum* dels Estinclells segueix el paradigma dels jaciments de fase única. Es funda a finals del segle III aC i té un curt període de vida, ja que s'abandona a inicis del segle II aC. Tant a la porta d'accés a l'*oppidum* com a les portes de molts dels habitatges complexos es documenta un muret que, molt possiblement, correspon amb una estructura de tapiat intencionat. Aquest fet, juntament amb els nivells d'enderroc generalitzats, indiquen que es tracta d'un abandonament intencional, i la presència d'un potent nivell d'incendi en alguns edificis proposa que posteriorment es produïssin saquejos puntuals. Tots aquests estrats han permès datar el final de l'assentament al voltant del 200 aC, un període de grans convulsions per la Segona Guerra Púnica i les posteriors campanyes del cònsol Cató (Asensio, 2014: 158).

4.12. L'Esquerda

L'assentament ibèric de l'Esquerda (*fitxa 11 a l'annex 1*) es troba al municipi de Les Masies de Roda (Osona) (*fig. 5*). Ubicat en una península elevada formada per un dels meandres del riu Ter, els seus vessants escarpats constitueixen un indret inexpugnable només accessible pel nord. A la seva situació estratègica se li ha de sumar el gran control visual que té sobre la Plana de Vic i la principal via de comunicació cap a la costa gironina (Ollich i Rocafiguera, 2019: 156). Les seves dimensions d'aproximadament 11 ha d'extensió el converteixen en la capital del territori ausetà (Vivo, 2015: 236-239).

El jaciment de l'Esquerda presenta una llarga ocupació. El poblat es funda entre finals del segle VIII i inicis del VII aC, amb un urbanisme caracteritzat per edificis de tovots i

una primera muralla, encara molt desconeguda. Durant el segle VI aC l'arquitectura canvia i les construccions passen a tenir un sòcol de pedra amb parets de tàpia. A finals del segle V aC es construeix una potent muralla de tipus barrera amb quatre torres massisses equidistants que tanca la península pel nord, i es crea una nova planificació urbanística a partir de carrers perpendiculars. A mitjans del segle III aC l'*oppidum* es reforçifica i a inicis del segle II aC el conjunt pateix una important destrucció. El poblat es reconstrueix i segueix ocupat entre els segles II i I aC. Durant el període romà imperial no s'hi documenta cap ocupació, un fet segurament relacionat amb la fundació de la *ciuitas* d'*Auso* -l'actual Vic- a 5 km de distància. A partir del segle V dC i fins al 1314 l'indret torna a presentar una ocupació ininterrompuda. Així doncs, es documenta una etapa visigoda, una carolíngia, una amb un fort període de creixement i ampliació durant el feudalisme, i una de decadència on un seguit de lluites provoquen la destrucció definitiva de l'assentament (Ollich i Rocafiguera, 2019: 156-157).

Del jaciment de l'Esquerda ens interessa analitzar dos aspectes. Per una banda la reforçificació que es duu a terme a mitjans del segle III aC i en segon lloc la destrucció de l'assentament a principis del segle II aC. La nova muralla de mitjans del segle III aC consisteix en un mur de pedra seca adossat al conjunt defensiu anterior i construït a base de tres talussos successius reomplerts (*fig. 12*). Es caracteritza per estar feta amb pedres de la zona, mostrar una fractura molt defectuosa -pràcticament sense desbastar- i contenir molts orificis -possibles indicadors de què la construcció es va fer amb molta pressa-. La muralla presenta un total de 7 m d'amplada i tota ella estava revestida de tovot o tàpia com a mesura defensiva per amortir els possibles impactes exteriors (*fig. 13*). Sembla que la construcció de la fortificació amortitza i anul·la l'ús d'un carrer, ja que tant la casa 4 com la 2 presenten una porta tapiada que dona accés sota del talús (*fig. 12*). Aquest fet, juntament amb l'estratigrafia i el material obtingut dels enderrocs, suggereixen una cronologia de mitjans del segle III aC. La reforçificació indica que l'assentament es prepara per una lluita o per una defensa més intensa a finals del segle III aC. A les fonts escrites, Tit Livi menciona que els ausetans

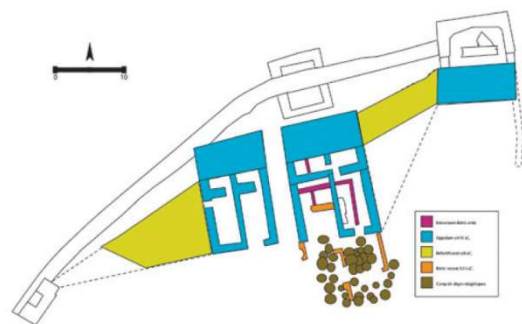

Figura 12: Detall de la reforçificació de mitjans del segle III aC de l'Esquerda. En morat les estructures pre-ibèriques; en blau la fortificació del segle V aC; en groc la modificació del segle III aC; en taronja les estructures del segle II-I aC; i en marró el camp de sitges medieval. (Ollich *et al.*, 2012: 122; fig. 9)

prenen partit pel bàndol d'Anníbal. A més, també menciona que la seva capital pateix un setge força llarg i complex per ser un *oppidum* de gran extensió. Un cop acabada la Segona Guerra Púnica, els textos antics fan referència als diversos aixecaments ibèrics contra els romans, i sovint es menciona diverses vegades al poble ausetà (Ollich *et al.*, 2012: 121-123).

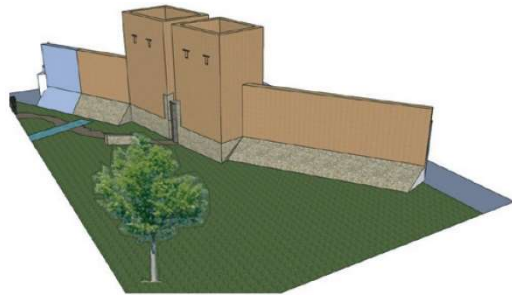

Figura 13: Reconstrucció hipotètica de la fortalesa de l'Esquerda a mitjans del segle III aC. (Ollich *et al.*, 2012: 123; fig. 10)

Tant l'assentament com la fortificació són destruïts en el mateix moment, cap a principis del segle II aC. De manera generalitzada es documenta un potent nivell d'enderroc de pedres i terra. A més, en el cas de la muralla, sembla que es procedeix a enderrocar-la de manera ordenada. Al segle II aC la zona es terraplena i a sobre s'hi construeixen espais domèstics (Ollich *et al.*, 2012: 122).

4.13. El Turó del Montgròs

L'assentament ibèric del Turó del Montgròs (*fitxa 12* a l'annex 1) es troba al municipi del Brull (Osona) (*fig. 5*). Ubicat dins el Parc Natural del Montseny, està situat en una península força plana i de vessants escarpats. L'únic accés al jaciment és a través d'un estret istme a la zona oriental que es protegeix amb la construcció de diverses muralles, fet que el converteix en un gran punt estratègic. A més, la seva posició al sud-est de la plana de Vic permet el control del camí que travessa el Montseny. Les fortificacions protegeixen un espai amb una superfície total de 9 ha d'extensió (*làmina 10.2* a l'annex 2) motiu pel qual, tot i que encara no s'ha excavat el seu interior, se'l considera un indret de segon ordre dins del territori ausetà (López Mullor, 2016: 5).

Els primers indicis d'ocupació humana al jaciment del Turó del Montgròs daten entorn l'any 1000 aC, durant el final de l'Edat del Bronze, moment en que es documenta un poblat. A mitjans del segle V aC es documenta la primera construcció ibèrica, una muralla de traçat rectilini ubicada a la zona de l'istme de la muntanya. Amb una amplada mitjana de 2,5 m i 150 m de llargada, està orientada de nord a sud. La porta d'accés a l'assentament es troba flanquejada interiorment per dues torres. Poc abans del seu abandonament es reforça la seva cara externa amb un segon mur d'1,5 m de gruix i perfil atalussat. Entre finals del segle IV i principis del segle III aC es desmunta la primera

muralla i se'n construeix una segona uns m més endavant (*làmina 11.1* a l'annex 2). La nova estructura completa la seva defensa amb un fossat ubicat a la zona central, on el terreny mostra menys desnivell. El conjunt es reforma diverses vegades al llarg del segle III aC i cap al 200 aC es destrueix parcialment per un incendi, moment en què s'abandona l'assentament (López Mullor, 2016: 46-62).

Del jaciment del Turó del Montgròs ens interessa analitzar dos aspectes. En primera instància l'evolució i destrucció de la segona estructura defensiva, i d'altra banda la funcionalitat del conjunt. La segona fortificació, construïda entre finals del segle IV i principis del III aC, és molt més potent que l'anterior i segueix l'esquema d'una muralla de compartiments (*làmina 11.1* a l'annex 2). Ubicada en paral·lel a la primera estructura defensiva, la nova estructura fa 150 m de llargada i es troba orientada de sud a nord. Pel que respecta a l'amplada el tram més gruixut -ubicat al nord- oscil·la entre els 5,60 i els 6,60 m, mentre que cap al sud s'afebleix fins a arribar a 1,5 m -el punt més estret-. A mitjans del segle III aC s'afegeix una poterna al nord de l'única porta d'accés a l'assentament -ubicada en un lloc de difícil accés a la zona central- amb l'objectiu de poder accedir a la plataforma del tram central de la muralla formada per un doble mur a diferents alçades. A la vegada es construeixen cinc torres per reforçar la defensa -tres sobre la plataforma del doble mur i dues internes a la porta principal- i es reforça l'espai entre la porta i la poterna adossant-hi una paret massissa. Per últim a finals del segle III aC es tapia la poterna, es rebleixen els sis compartiments interns que hi ha entre ella i la porta principal -esdevenint un tram massís- i es construeix una nova torre just al nord de la porta d'accés (*fig. 14*). Totes aquestes accions indiquen un context d'inestabilitat. Al llarg de les diferents reformes la porta principal es va estretint i fortificant (López Mullor, 2016: 57-61).

Figura 14: Recreació tridimensional de la fortalesa del Turó del Montgròs entorn l'any 200 aC. (López Mullor, 2016: 61)

Referent a la funcionalitat de l'indret, malgrat que encara no s'ha excavat la zona interior del recinte emmurallat, sembla que segurament no hi ha cap estructura. Actualment hi ha diverses hipòtesis sobre el paper que va desenvolupar un espai fortificat de dimensions tan grans sense presentar cap ocupació urbana en el seu interior. En un inici A. López Mullor creia que es tractava d'un recinte defensat permanentment per una guarnició

armada i que en cas d'amenaça es convertia en un refugi per la població de la zona, la qual es podia allotjar temporalment amb el seu bestiar. A més, proposa que la fortificació podria seguir paral·leles constructius púnics (López Mullor, 2011: 149-150). Però la recent troballa d'una placa de bronze i d'un fragment de cinturó samnita -procedent d'una tribu itàlica ubicada a la Itàlia meridional-, materials normalment vinculats amb l'activitat mercenària ibèrica a la península Itàlica, i l'aparició de ceràmica de cuina cartaginesa -indicadora de possible presència de població cartaginesa a l'indret i per tant d'un cohabitat entre diferents ètnies- plantegen altres possibilitats. Degut a la cronologia proposada pels materials arqueològics -entorn el 200 aC-, J. M. Gallego Cañamero¹ planteja la possibilitat que almenys durant les últimes fases de vida del recinte aquest hauria actuat com un campament militar sota control cartaginès. Així doncs, la presència d'una fortificació púnica situaria la destrucció i l'abandonament del jaciment en un context de la Segona Guerra Púnica (Ble, 2015: 99-101).

4.14. El Casol de Puigcastellet

L'assentament ibèric del Casol de Puigcastellet (*fitxa 13* a l'annex 1) es troba al municipi de Folgueroles (Osona) (*fig. 5*), a la part superior d'un turó ubicat a la zona oriental de la Plana de Vic (Molas *et al.*, 1991: 53). La seva situació permet un clar domini visual sobre el llevant de la Plana de Vic i sobre els dos vessants del turó, però a la vegada també compleix una funció de marca de territori, ja que és visible des de qualsevol punt del seu entorn. A més, la seva proximitat a les vies de comunicació que segueixen el curs del Ter el converteixen en un important punt de control (Molas *et al.*, 1991: 59-60). Així doncs, es tracta d'una fortalesa de segon ordre dins del territori ausetà.

El conjunt arquitectònic està format per una gran muralla de 64,9 m de llargada i 2,5 m d'amplada que travessa el turó de banda a banda. A la part sud-est hi ha una torre rectangular totalment massissa, atalussada per davant i sense obertura lateral, que s'adossa a la muralla. A més es documenten dos braços paral·lels, un per cada costat de la muralla, construïts a base de grans lloses planes, bastant regulars, col·locades en sec i amb disposició horitzontal. Contemporàniament a la muralla es construeixen deu àmbits adossats al pany intern, tots ells oberts per la part de darrere (*làmina 11.2* a l'annex 2).

¹ Informació inèdita d'un estudi encara en marxa cedida per J. M. Gallego Cañamero a E. Ble.

De morfologia rectangular, presenten unes dimensions d'entre 4,5 i 6 m d'amplada i 3 i 4,5 m de llargada. Davant dels tres primers àmbits (1, 2 i 3) es documenta un pati empedrat delimitat per tres petits murs. El paviment està format per pedres planes irregulars i terra premsada, i estudis arqueològics assenyalen que durant el seu funcionament estava al descobert. Excepte l'àmbit 6, tots ells conserven una part del mur de tancament. Aquests són menys amples que la resta d'estructures, estan formats per pedres petites disposades de manera poc acurada i no encaixen amb el cos principal, fet que indica que els murs de tancament són d'una fase posterior. Per últim, els àmbits 2, 5, 7, 8 i 9 són del període fundacional de la fortalesa, mentre que els altres (1, 3, 4 i 10) pertanyen a l'última fase d'ocupació. Tot i que en els 10 àmbits predominen materials d'activitats de caràcter domèstic, les seves funcions poden variar al llarg de l'ocupació de l'assentament (Molas *et al.*, 1991: 54-55).

El jaciment del Casol de Puigcastellet es funda durant l'últim terç del segle III aC. Correspon a una fortificació de tipus barrera. La seva funció s'ha interpretat com un intent de reforçar la xarxa de defensa ausetana -juntament amb la fortalesa ibèrica del Turó del Montgròs, la qual també presenta una fase constructiva d'aquesta cronologia-, a més de servir com a refugi i defensa per a la població i no tant configurar un indret d'habitatge permanent. Presenta una ocupació molt curta, d'entre 40 i 60 anys. Amb l'arribada dels romans, aquest punt territorial clau perd la seva funcionalitat. La reestructuració de la societat, la qual és traslladada a nuclis urbans en zones planes, comporta que a principis del segle II aC la fortalesa del Casol de Puigcastellet quedi abandonada, sent aquest un procés progressiu i pacífic (Molas *et al.*, 1991: 58-60).

4.15. Rhode

La colònia grega de *Rhode* (*fitxa 14* a l'annex 1) es troba al municipi de Roses (Alt Empordà) (*fig. 5*). Està ubicada a la zona nord del golf de Roses, al sud del Cap de Creus. La seva localització estratègica -sobre el turó de Santa Maria, situat entre dos rius, i pròxima a un port natural- la converteix en un port comercial important del Mediterrani occidental. A causa de la continuïtat del poblament de l'indret, encara no se sap quina superfície podria haver ocupat (*làmina 11.3* a l'annex 2) (Puig Griessenberger i Martín, 2006).

L'origen de la ciutat és confús, ja que segons les fonts literàries antigues la colònia es funda durant el segle VIII aC però les restes arqueològiques més antigues trobades marquen una cronologia inicial d'entre finals del segle V i principis del segle IV aC. Tot sembla indicar que degut a l'auge econòmic d'*Emporion*, els massaliotes -habitants de la colònia de *Massalia*, l'actual Marsella- estableixen *Rhode* per recuperar la influència comercial de la zona. Durant el segle IV aC no és més que un petit assentament comercial, però a finals d'aquest segle s'amplia amb la construcció d'una zona pròxima al port -l'anomenat barri hel·lenístic-. A principis del segle III aC es torna a reurbanitzar l'espai i es converteix en un centre de forta activitat econòmica. A finals del tercer quart del segle III aC -durant el marc de la Segona Guerra Púnica- es produeix una decadència de la producció de ceràmiques de vernís negre vinculada a la crisi econòmica de la colònia i s'inicia una fase de retrocés durant la qual es documenta la construcció d'una muralla. Durant aquest període *Rhode* es converteix en un petit *castellum* i a principis del segle II aC la colònia s'abandona (Puig Griessenberger i Martín, 2006).

Del jaciment de *Rhode* ens interessa analitzar els seus darrers anys d'existència, caracteritzats per la fase de retrocés i la construcció de la muralla a finals del segle III aC. La construcció de la nova estructura defensiva deixa fora dels seus límits el barri hel·lenístic i només defensa el vessant de llevant del turó de Santa Maria -l'indret de la primera ocupació de la colònia-. Aquesta es caracteritza per estar construïda a base de grans blocs irregulars i pedres més petites disposats en filades aparents, desbastats de forma simple per la cara externa i lligats amb argila compactada. Amb 1,30 m d'amplada, la muralla es fonamenta directament sobre la roca mare. Tot i que actualment es té constància d'un total de 40 m de perímetre repartits en dos trams -un mur en direcció sud-nord que gira en direcció a l'oest-, se sap que continua en direcció oest uns m més pels indicis documentats durant l'excavació de la muralla medieval. D'altra banda, el tram sud-nord presenta un tall sobtat de 3 m d'amplada, molt segurament corresponent amb la porta d'accés (*làmina 11.4* a l'annex 2). La defensa es complementa amb la presència d'un fossat natural -no antròpic- ubicat al seu davant (Puig Griessenberger, 1998: 140-143).

Pel que respecta a la cronologia del conjunt, tant els materials arqueològics com la seqüència estratigràfica indiquen el darrer quart del segle III aC. És durant el context de la Segona Guerra Púnica -un període d'instabilitat politicoeconòmica- que la ciutat construeix la muralla, probablement com a resposta a l'amenaça cartaginesa. Pocs anys

després, les fonts escrites mencionen que *Rhode* es troba habitada per població indígena i que al 195 aC és atacada per les tropes romanes del cònsol Cató per adoptar una postura anti-romana, fet que desencadena la batalla de *Rhode*, on els ibers són derrotats (Livi XXXIV, 8). És en aquest moment que es documenta el seu abandonament (Puig Griessenberger, 1998: 155-163).

4.16. Emporion

La colònia grega d'*Emporion* (fitxa 15 a l'annex 1) es troba al municipi de l'Escala (Alt Empordà) (fig. 5). Està ubicada al sud del golf de Roses, sobre d'una gran plataforma al cim d'un turó. Tot i que actualment el paisatge està format per un conglomerat rocós, en època antiga es tractava d'una àrea de terres baixes ocupada per maresmes i aiguamolls que estaven inundats bona part de l'any. Per damunt d'aquest territori negat s'alçaven diversos turons, entre els quals hi havia el de la *Neapolis* i el de la *Palaiapolis* -aquest últim lligat a terra ferma només per un istme, com si es tractés d'una autèntica illa (làmina 12.1 a l'annex 2)- (Aquilué *et al.*, 2009: 6-8). Tot i que la *polis* grega es troba en un indret amb pitjors condicions portuàries que *Rhode*, aquest aspecte es veu compensat per la presència del riu Ter al sud i del riu Fluvià al nord. A través de les seves vies fluvials actua com a centre de redistribució de mercaderies amb les terres de l'interior, a la vegada que el port marítim permet l'arribada i sortida de matèries primeres, fet que el converteix en un punt estratègic en relació amb les vies de comunicació i els contactes comercials. La *Neapolis* configura un petit nucli de poc més de 4 ha d'extensió (Aquilué *et al.*, 2009: 40-41).

Entre finals del segle VII i principis del segle VI aC -durant el període de les colonitzacions mediterrànies- els comerciants grecs d'origen focu funden una petita colònia a Sant Martí d'Empúries. Contemporàniament estableixen la colònia de *Massalia*. El seu objectiu és crear una xarxa de ports comercials d'escala -indispensables per la navegació- que els permeti establir contactes comercials fins a l'extrem occidental del Mediterrani. Quan arriben els focus, l'indret ja es troba ocupat per una petita comunitat indígena amb orígens en el Bronze Final (segles IX-VIII aC). L'inici de la coexistència pacífica de les dues societats en un mateix assentament origina la *Palaiapolis* o "ciutat antiga". La bona relació entre els grecs i la població autòctona i l'èxode de focus cap a les colònies occidentals per la destrucció de Focea l'any 540 aC provoquen a mitjans del

segle VI aC la creació d'una nova ciutat una mica més al sud, ubicada a terra ferma (làmines 11.1 i 11.2 a l'annex 2). Des d'un inici al voltant de la polis d'*Emporion* -també anomenada *Neapolis* ("ciutat nova")- sembla que es forma un barri extramurs habitat per indiketes -el poble autòcton de la zona-. A principis del segle IV aC la ciutat experimenta un període de creixement i reforma urbanística, moment en què s'amplia el recinte defensiu. Cap al darrer terç del segle III aC es documenta la construcció d'un nou reforç defensiu davant de les antigues muralles (làmina 13.1 a l'annex 2) i durant l'inici del segle II aC es produeix una de les etapes de més prosperitat econòmica de l'assentament. A partir de la primera meitat del segle II aC es torna a remodelar el sistema defensiu per ampliar la zona de culte d'*Emporion* i es reestructura el port grec amb la construcció d'un gran espigó hel·lenístic. L'any 218 aC els romans estableixen un campament militar a la part alta del turó i a principis del segle I aC s'hi funda una ciutat romana de nova planta d'aproximadament 22,5 ha d'extensió (làmina 12.1 a l'annex 2). A mitjans del segle I aC s'inutilitzen les muralles, tant del nucli grec com del romà, i se'n construeix una de nova que engloba les dues poblacions en un únic recinte. La nova ciutat anomenada *Emporiae* utilitza el plural per designar la unificació dels dos assentaments. La ciutat s'abandona entorn el tercer quart del segle III dC (Aquilué *et al.*, 2009: 11-106)

Del jaciment d'*Emporion* ens interessa analitzar la modificació defensiva de finals del segle III aC i el posterior període de prosperitat que experimenta al llarg del segle II aC. Ubicat davant de les antigues muralles per reforçar la defensa de la ciutat, es tracta d'un gran mur d'uns 2 m d'ample (làmina 13.1 a l'annex 2) que té per funció dificultar l'accés de les màquines d'assalt. En concret aquest tipus d'armament -com són els ariets, les catapultes o les torres d'assalt- experimenta un enorme desenvolupament durant l'època hel·lenística, moment en què es data aquesta reforma. Així doncs, es tracta d'un *proteichisma* o *epikampion*. Pel que respecta a la seva cronologia aquesta refortificació es produeix en el marc de la Segona Guerra Púnica, un moment d'inseguretat a causa de l'avanç de l'imperialisme púnic. L'increment del radi d'influència cartaginesa devia crear malestar entre les colònies gregues d'occident, fet pel qual molt segurament van demanar ajuda als romans. En concret, *Emporion* es converteix en la porta d'entrada dels romans a la península Ibèrica en permetre el desembarcament de les tropes de Gneu Corneli Escipió al seu port l'any 218 aC per tallar la rereguarda de l'exèrcit cartaginès. Posteriorment, durant el període de revoltes indígenes provocat pel control romà del territori, la colònia torna a cedir el seu port al 195 aC per a l'arribada del cònsol Cató. Tot

i que *Emporion* està formada en part per població indígena, la ciutat es posiciona com una aliada de Roma. És probable que aquest fet provoqués conflictes a nivell intern del nucli. A canvi del suport rebut, Roma cedeix una certa independència política a la colònia. És en aquest context que es produeix un període de gran prosperitat econòmica i comercial reflectida en una gran reforma urbanística dins l'assentament (Aquilué *et al.*, 2009: 45-48).

5. Anàlisi de la documentació

L'anàlisi i interpretació de les evidències arqueològiques que s'han presentat al llarg d'aquest treball permeten extreure conclusions sobre l'origen i la naturalesa de les diferents reformes o novetats que es duen a terme als jaciments del nord-est peninsular entre l'arribada dels cartaginesos al 237 aC i el període de revoltes indígenes contra l'ocupació romana que acaba entorn el 195 aC. És important, però, indicar que la influència púnica segurament és anterior a la presència bàrquida, com mostren l'abundància d'àmfores púniques en el segle IV aC, els contactes amb *Ebusus*... Actualment s'estan desenvolupant al sud de la península altres recerques que segueixen aquesta línia d'investigació i que es centren en aspectes com la religió, les monedes o els sistemes defensius (Del Reguero, 2019). A la vegada, les dades també ens permeten entendre quin va ser l'impacte sobre les poblacions ibèriques, així com les reaccions que van adoptar davant l'arribada dels nousvinguts. L'estudi ha revelat, a grans trets, dues tipologies principals d'evidències arqueològiques -els assentaments pròpiament dits i els sistemes defensius- que exposarem a continuació.

En primer lloc analitzarem els assentaments, entenent-los com a indrets on es desenvolupa una ocupació continuada. Mentre que només tres dels jaciments estudiats es funden durant la cronologia estudiada -el Castellet de Banyoles, els Estinclells i el Casol de Puigcastellet a finals del segle III aC (*làmina 14.1* a l'annex 3)-, s'observa com la majoria presenten una destrucció (*làmina 15.1* a l'annex 3). Aquests últims es poden classificar en els següents dos grups. D'una banda hi ha els nuclis que després d'haver estat destruïts presenten una reocupació posterior. N'és un exemple Ca n'Oliver, on tot i que és difícil de concretar el context històric de la seva destrucció, el nucli mostra una ràpida recuperació i reocupació. Són un cas diferent el Castellet de Banyoles i el Molí d'Espígol -ambdós destruïts per un atac romà en el context de les revoltes ibèriques- o l'Esquerda

-destruïda durant la Segona Guerra Púnica-, els quals no són reocupats fins passat un temps i quan ho fan mostren un caràcter residual o poc important. A l'altra cara de la moneda es troben els jaciments que són destruïts violentament i abandonats poc després, sense mostrar signes de recuperació ni reocupació. Seria el cas del Vilar de Valls -destruït durant el transcurs de la Segona Guerra Púnica- o dels Estinclells -en algun moment entorn el 200 aC- els quals mai s'arriben a reocupar. Aquest fet suposa el seu abandonament definitiu. Així doncs, entre finals del segle III i inicis del segle II aC s'abandonen tant nuclis de primer ordre (Ullastret, el Castellet de Banyoles, el Molí d'Espígol i l'Esquerda) com de segon ordre (el Vilar, Masies de Sant Miquel, els Estinclells, el Turó del Montgròs i el Casol de Puigcastellet). Sembla rellevant mencionar que els assentaments de primer ordre de Tarakon-Kesse i Burriac, juntament amb la resta de nuclis laietans de Ca n'Oliver i la Cadira del Bisbe, presenten una continuïtat, molt segurament per haver-se posat de part dels romans.

En segon lloc s'observa diverses evidències dins de l'àmbit dels sistemes defensius (làmina 15.2 a l'annex 3). Així doncs, primer mencionarem els elements del segle III aC que tenen per objectiu oferir una defensa davant de la presència cartaginesa. A Ullastret, tant el ràpid desmantellament del barri periurbà ubicat a l'interior del fossat per recuperar la seva funció defensiva com la construcció d'un *proteichisma* davant de la porta 1 d'accés a l'assentament coincideixen cronològicament amb la progressiva arribada i l'augment de la presència cartaginesa. D'altra banda trobem l'exemple d'*Emporion*, que edifica un *proteichisma* davant de la seva muralla per dificultar l'accés de les màquines d'assalt. L'objectiu de la refortificació és aturar l'avanç de les tropes cartagineses, ja que la colònia és un conegut aliat de Roma. Tots dos assentaments construeixen un element defensiu pensat per impedir i dificultar l'accés de màquines d'assalt i de setge, un armament molt desconegut pels pobles de la península Ibèrica que en aquest període cronològic només tenen els cartaginesos.

Dins d'aquesta anàlisi és interessant destacar la naturalesa dels sistemes defensius estudiats. D'un costat trobem els que s'han identificat com una construcció atribuïda als cartaginesos. D'entre els jaciments estudiats, el que representa aquesta característica és Tarakon-Kesse. Tal com assenyala Bendala -tot i haver rebut crítiques-, el mur ubicat a l'actual Palau Arquebisbal de Tarragona formaria part d'un sistema defensiu construït pels cartaginesos davant l'arribada dels romans durant el context de la Segona Guerra Púnica. D'altra banda s'ha detectat la construcció de sistemes defensius indígenes amb

una possible influència feniciopúnica, les anomenades muralles de compartiments. En cas de ser així, es confirmaria que des d'un inici hi ha hagut un estret contacte i bones relacions entre les comunitats ibèriques i la societat nouvinguda. Tal com es pot veure en l'estudi de les ceràmiques d'importació o en la influència de la religió, al llarg dels segles anteriors es documenta un estret contacte comercial entre els púnics i el món ibèric. Així doncs, no seria estrany que també s'hagués produït un intercanvi de coneixements sobre poliorcètica. Sembla ser el cas del sistema defensiu del Castellet de Banyoles, un exemplar únic al món ibèric. Així doncs podríem estar davant d'un assentament que durant la Segona Guerra Púnica prengué partit pels bàquides. Al jaciment del Turó del Montgròs també s'ha localitzat una muralla de compartiments, indret que s'ha interpretat com una fortificació indígena sota control cartaginès. Finalment, els resultats obtinguts durant la prospecció amb georadar a Masies de Sant Miquel mostren que la muralla molt possiblement segueix aquest mateix patró constructiu. A més, tot i que encara no s'ha pogut datar amb precisió, sembla que és anterior al segle III aC i que per tant s'ha construït abans de l'arribada dels cartaginesos. Així doncs, aquesta evidència ens estaria mostrant que ja hi hauria una influència cartaginesa sobre les poblacions autòctones en períodes anteriors als que es pensava. Trobem un exemple del que s'acaba de mencionar a la fase II de la muralla del Cerro de las Cabezas, la qual s'edifica a mitjans del segle IV aC i té fortes influències púniques (Del Reguero, 2019: 232-235).

Entre les evidències també s'ha documentat sistemes defensius que s'edifiquen i desmantellen en molt poc temps de diferència, i mostren una vida molt curta. N'és un exemple la torre del Turó dels Dos Pins de Burriac, la qual sembla que es construeix en el context de la Segona Guerra Púnica però es desmantella al 195 aC. Un cas semblant és la refortificació de l'Esquerda que es duu a terme a mitjans del segle III aC però que s'enderroca de manera ordenada a principis del segle II aC. En aquest cas la presència d'orificis que caracteritzen la construcció mostren que la muralla es va bastir amb molta pressa per la presència d'un atac o d'un perill imminent.

Creiem que no tots els canvis dels sistemes defensius produïts entre finals del segle III i inicis del segle II aC s'han d'atribuir sistemàticament a l'arribada i la presència romana, com han fet tradicionalment la gran majoria d'investigadors. Aquesta hipòtesi s'ha de posar en dubte, perquè els pobles indígenes no sospitaven que els romans vindrien a la península en un moment en què els cartaginesos ja dominaven el territori. Així doncs, és més probable que aquestes noves defenses siguin una resposta a la presència cartaginesa,

ja que a través de les notícies se sabia que vindrien -el Tractat de l'Ebre del 225 aC és una prova que els cartaginesos tenen la intenció o la potencialitat de creuar el riu Ebre-. Un exemple del que s'acaba de mencionar es podria trobar al jaciment de la Cadira del Bisbe. Tot i que no es disposa d'elements arqueològics per datar l'hipotètic sistema defensiu en barrera ubicat a la zona nord de l'assentament, Balsera proposa una cronologia compresa entre finals del segle III i inicis del II aC i relaciona la seva construcció únicament amb l'arribada dels romans a la península i la seva posterior conquesta. Però sembla improbable que el complex s'hagi construït amb aquest propòsit i guanya més pes la teoria de necessitar defensar-se davant d'una amenaça que s'acosta (la progressiva arribada dels cartaginesos a mitjans del segle III aC) o ja està present (la Segona Guerra Púnica a finals del segle III aC). Un altre exemple és la construcció de la muralla de *Rhode* a finals del segle III aC, la qual deixa fora de la seva protecció el barri hel·lenístic. Molt segurament aquesta acció es deu a un intent de protegir el més important davant d'una situació d'urgència. Posteriorment l'atac del cònsol Cató hauria configurat el cop final a una ciutat que ja es trobava dins d'un període de declivi, fet que hauria provocat el seu abandonament. D'altra banda, no sembla gaire coherent pensar que la muralla s'aixeca únicament pel període de revoltes indígenes que segueix a la Segona Guerra Púnica - moment en què la colònia es posiciona contra els romans-, ja que una muralla és un element defensiu que es tarda mesos a planificar i construir.

Per últim, mencionar que els jaciments analitzats al llarg d'aquest treball no són els únics que responen a les característiques estudiades. Així doncs, trobem els assentaments del Coll del Moro a Gandesa (Tarragona) o de Sant Antoni a Calaceit (Terol), els quals durant el període d'estudi augmenten molt la seva superfície. Altres jaciments que no han estat inclosos a l'inventari realitzat però que creiem que s'han de mencionar són la torre del Perengil a Vinaròs (Castelló) o el Puig Castellet a Lloret de Mar (Girona), ambdues fortificacions fundades a finals del segle III aC, i que en poc temps són abandonades.

6. Conclusions i perspectives de futur

Al llarg d'aquest treball s'ha aconseguit tots els objectius plantejats a l'inici. Així doncs, s'ha realitzat un estat de la qüestió dels principals assentaments -nuclis ibèrics de primer i segon ordre, i colònies gregues- ubicats al nord-est de la península Ibèrica que mostren reformes o novetats de qualsevol tipus entre l'arribada dels cartaginesos al 237 aC i el

període de revoltes indígenes contra l'ocupació romana que acaba entorn el 195 aC. A la vegada s'han analitzat les dades obtingudes des d'un punt de vista arqueològic i amb l'ajuda del sistema d'informació geogràfica QGIS. El resultat ha generat nova informació que ha permès entendre i contextualitzar en un marc històric, extraordinàriament canviant i convuls, l'impacte que va suposar per aquestes societats l'arribada dels nous pobles al seu territori.

Les evidències documentades ens mostren un període en què es produeixen noves fundacions, destruccions o abandonaments d'assentaments, i on també constatem una gran preocupació pels seus sistemes defensius, com indica l'abundància de noves construccions, modificacions o refortificacions. Tots aquests successos s'emmarquen entre l'arribada dels cartaginesos a la península, el conflicte bèl·lic que protagonitzen aquests contra els romans, i les posteriors revoltes indígenes en contra del domini romà. Tal com assenyalen les fonts escrites antigues, els diferents pobles ibèrics es posicionen per un dels dos bàndols segons els seus interessos particulars, fets que semblen corroborar les evidències arqueològiques. Un exemple el trobem en el territori de la Laietània, on segons els textos antics es declaren aliats dels romans des de la seva arribada al 218 aC. De manera coincident, els tres assentaments analitzats d'aquest territori -Burriac, la Cadira del Bisbe i Ca n'Oliver- continuen ocupats fins a mitjans del segle I aC. el mateix es podria considerar en el cas de Tarakon-Kesse, un dels principals campaments romans durant el conflicte i en anys posteriors. El cas contrari podria exemplificar-se amb els ausetans, de qui els autors clàssics afirmen que adopten una postura filopúnica al principi de la Segona Guerra Púnica. En efecte, les fonts arqueològiques confirmen l'abandonament de tots els nuclis (l'Esquerda, el Turó del Montgròs, el Casol de Puigcastellet...), després d'haver patit atacs i destruccions. Per últim trobem les dues colònies gregues, les quals prenen partit per un dels dos contingents tenint en compte motius principalment econòmics i comercials.

A tall de reflexió final m'agradaria destacar que la presència cartaginesa entre l'Ebre i els Pirineus compta des d'un inici amb el suport actiu dels ilergets. Segons Tit Livi i Polibi, inclús abans de travessar el riu Ebre aquests ja lluitarien al costat de l'exèrcit cartaginès i mantindrien el seu suport fins la batalla de Zama l'any 202 aC, l'última del conflicte romano-cartaginès. Aquest pacte establert entre ambdós pobles sembla basar-se en un increment de l'hegemonia ilergeta al nord-est peninsular a canvi de la seva ajuda militar. La situació descrita recorda el concepte de l'imperi per invitació o *bandwagoning*, on els

estats febles s'avancen als esdeveniments. Així doncs, com que saben que un adversari poderós pot aconseguir el que vulgui en qualsevol moment, s'associen amb el més fort a la vegada que reconeixen la seva superioritat i admeten que els possibles guanys no es repartiran equitativament (Noguera *et al.*, 2013: 106). D'aquesta manera, una part dels pobles ibèrics haurien acceptat els romans amb l'objectiu de recuperar l'equilibri perdut per l'aliança establerta entre ilergets i cartaginesos.

Per finalitzar voldria comentar que les dades obtingudes gràcies als treballs arqueològics duts a terme als jaciments analitzats han estat molt significatives. A més, moltes de les evidències s'han descobert al llarg dels darrers anys. Per tant, tenint en compte el desconeixement que es té sobre aquesta qüestió, crec que és imprescindible continuar en aquesta línia d'investigació per poder observar els nous indicis en una àrea concreta que reuneix un gran potencial d'estudi -el nord-est peninsular-. Encara queda molt per conèixer i futurs descobriments ens ajudaran a entendre la peculiar i canviant conjuntura compresa entre el 237 i el 190 aC en el nord-est de la península Ibèrica.

7. Bibliografia

Adserias, M; Cela, X. i Marí, L. (2001). “El poblat ibèric fortificat de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Tarragona)”. *Revista d’arqueologia de Ponent* 11-12, 255-275.

Aquilué, X; Santos, M; Tremoleda, J. i Castanyer, P. (2009). *Empúries. Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya*. Museu d’Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

Asensio, D. (2019). *Economia i societat dels pobles ibèrics de l’àrea catalana a través de l’estudi dels conjunts ceràmics (segles VI-II aC)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història. <http://hdl.handle.net/10803/669933>

Asensio, D; Cardona, R; Ferrer, C; Garcia-Dalmau, C; Morer, J; Pou, J. i Saula O. (2009). “L’arquitectura domèstica en el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, l’Urgell), Segle III aC”. *Actes de la IV Reunió Internacional d’Arqueologia de Calafell (Calafell 2007)*, *Arqueo Mediterrània* 11, 125-142.

Asensio, D; Cardona, R; Morer, J; Pou, J; Saula O. i Alonso, N. (2014). “El jaciment dels Estinclells (Verdú, l’Urgell), una fortalesa ilergeta del segle III aC. Nova recerca a partir del Camp d’Experimentació de la Protohistòria (CEP)”. *Tribuna d’Arqueologia 2013-2014*, 152-176.

Balsera, R. (2012). “El sistema defensiu del poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme) i la detecció de la barrera nord”. *Cypsela* 19, Girona, 193-210.

Belarte, M. C.; Codina, F; Noguera, J; de Prado, G. i Sanmartí, J. (2020). “Intervencions arqueològiques a la zona istme del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà)”. *Quinzenes Jornades d’Arqueologia de les Comarques de Girona*, Castelló d’Empúries, 123-127.

Bendala, M. (2010). “La retaguardia hispana de Aníbal”. *Mainake* 32, 437-460.

Blázquez, J. M. (1974). *La Romanización*. Madrid: Istmo.

Blázquez, J. M. (2012). “La herencia de Amílcar Barca (290-229 a.c.) y de Asdrúbal (245-221 a.c.) a Aníbal (247/246-183 a.c.): La Segunda Guerra Púnica”. Remedios, S; Prados, F. i Bermejo, J. (eds.). *Aníbal de Cartago. Historia y Mito*. Polifemo: Madrid, 27-43.

Ble, E. (2015). *Guerra y conflicto en el nordeste de Hispania durante el período romano republicano (218-45 a.C). La presencia del ejército romano a partir de sus evidencias arqueológicas metálicas*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història. <http://hdl.handle.net/10803/398391>

Caldés, O. i Sicart, X. (En premsa). “Nuevos hallazgos monetarios en el yacimiento ibérico del Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona). Una ceca del siglo III a.C.”. *XVI Congreso Nacional de Numismática. Tesoros y hallazgos numismáticos: protección, estudio y musealización*. Barcelona, 28-30 de novembre de 2018.

Coll, R; Montlló, J i Bosch, M. (2004). “El poblament ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme). Vuit anys de recerca (1992-2000)”. *Fonaments* 10/11, 161-211.

Crònica Urgell (2021). *Els Estinclells de Verdú fa 2.300 anys*. [En línia]. Disponible a: <http://www.novatarrega.cat/noticia/134681/els-estinclells-de-verdu-fa-2.300-anys>

Cruz Andreotti, G. (2003). “La construcción de los espacios políticos ibéricos entre los siglos III y I a.C.: algunas cuestiones metodológicas e históricas a partir de Polibio y Estrabón”. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología* 29, Málaga, 28-54.

Cura, M. (2006). *El Jaciment del Molí d’Espígol (Tornabous, Urgell): excavacions arqueològiques 1987-1992*. Monografies núm. 7. Museu d’Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

Del Reguero, J. (2019). “Reconfiguración y monumentalización de la puerta sur del oppidum oretano de El Cerro de las Cabezas (Valdepeñas, Ciudad Real) (ss. V-III a.C.)”. *Cuadernos De Prehistoria Y Arqueología De La Universidad Autónoma De Madrid* 45, 225-238. <https://doi.org/10.15366/cupauam2019.45.008>

De Prado, G. (2009). “Noves aportacions al coneixement de les portes i dels sistemes d’accés a l’oppidum ibèric del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà)”. *Revista d’Arqueologia de Ponent* 19, Universitat de Lleida, 335-358.

Diloli, J. (2015). “Tarrakon-Kese. L’ocupació protohistòrica de la ciutat de Tarragona”. *Revista d’Arqueologia de Ponent* 25, Universitat de Lleida, 61-82.

Escala, O; Moya, A; Piqué, G; Principal, J; Tartera, E. i Vidal, A. (2015). “Darreres intervencions al Molí d’Espígol (Tornabous, Urgell). El projecte de l’1% cultural:

l'excavació arqueològica i els treballs de consolidació i restauració del jaciment". *Tribuna d'Arqueologia 2014-2015*, 267-303.

Fabra, E. i Vilalta, E. (2008). "La destrucció del poblat". J. M. Vergès, J. López (coord.). *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*, Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 183-185.

Fernández de Buján, F. (2017). "De una Iberia peninsular a la Hispania romana". *Gerión. Revista De Historia Antigua* 35 (Esp.), Ediciones Complutense, 978-1002.

Ferrer, J; Codina, F. i de Prado, G. (2018). "L'enigmàtic objecte de plom amb inscripció ibèrica del fossat del Puig de Sant Andreu (Ullastret)". *Cypsela: Revista de prehistòria i protohistòria* 21, 135-154.

Francès, J. i Guàrdia, M. (2011). "Les defenses exteriors del poblat ibèric de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental)". *Revista d'Arqueologia de Ponent* 21, Lleida, 165-172.

Francès, J. i Guàrdia, M. (2012). "El poblat ibèric del Turó de Ca n'Oliver (segles VI-I aC). Balanç de 25 anys de recerca i difusió". *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*, Barcelona, 267-291.

García J. i Zamora D. (2005). "El jaciment arqueològic d'època ibèrica del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar). L'assentament rural i la torre". *Laietània: Estudis d'història i d'arqueologia de Mataró i del Maresme* 16, 65-152

ICAC - Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (2015). *Descobert un gran fossat al poblat ibèric del Vilar (Valls)*. [En línia]. Disponible a:

<http://www.icac.cat/actualitat/noticies/2015/descobert-un-gran-fossat-al-poblat-iberic-del-vilar-valls/>

Jornet, R. i Montanero, D. (2020). "Los modelos arquitectónicos y urbanos de tipo púnico-helenísticos en yacimientos indígenas: la ciudad ibérica del Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona) y su papel geoestratégico durante la segunda guerra romano-cartaginesa". *IX Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos*, MYTRA 5, 423-442.

Knapp, R. C. (1977). *Aspects of the Roman experience in Iberia, 206-100 B.C.* Anejos de Hispania Antiqua IX, Valladolid.

López Mullor, A. (2011). “La muralla principal de l’*oppidum* ibèric del Montgròs (el Brull) i les seves defenses perifèriques”. *Revista d’Arqueologia de Ponent* 21, Universitat de Lleida, 141-156.

López Mullor, A. (2016). *El Montgròs, el Brull: una fortificació ibèrica al Montseny. Guia del conjunt arqueològic.* Diputació de Barcelona, Gabinet de Premsa i Comunicació.

Marín Martínez, A. P. (2012). “Los itinerarios de Polibio en Hispania y su versión de la actividad guerrera de los pueblos peninsulares”. Bravo, G.; i González Salinero, R. (eds.). *Ver, viajar y hospedarse en el mundo romano*, Madrid/Salamanca, Signifer Libros, 447-462.

Martín, A. (1997). *Ullastret. Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya*, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Girona.

Martín, A. (2005). “Territori i hàbitat al nord-est català en època ibèrica”. *Actes del XIII Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà (2003)*, Institut d’Estudis Ceretans, Puigcerdà, 323-345.

Martínez Gázquez, J. (1992). *La campaña de Catón en Hispania.* Publicaciones y Ediciones, ed. Universitat de Barcelona: Barcelona.

Martínez Gázquez, J. (2004). “Livio e Hispania”. André, J. (dir.). *Hispanité et romanité.* Madrid: Casa de Velázquez, 177-187.

Menezes Crespo, J. C. (2006). *Um estudo comparativo dos contatos estabelecidos entre emporitanos e indigetes: O caso emporitano e o oppidum de Ullastret (500 - 350 a.c.).* Universidade Federal Fluminense, Instituto de Ciências Humanas e Filosofia: Niterói (Brasil).

Molas, D; Mestre, I. i Rocafiguera, M. (1991). “La fortaleza ibèrica ausetana del Casol de Puigcastellet de Folgueroles (Osona)”. *Tribuna d’Arqueologia 1990-1991*, 53-61.

Noguera, J. (2008). “Los inicios de la conquista romana de Iberia: los campamentos de campaña del curso inferior del río Ebro”. *Archivo Español De Arqueología* 81, 31-48.

Noguera, J; Asensio, D; Ble, E. i Jornet, R. (2014). “The beginnings of the Roman conquest of Hispania. Archaeological evidence of the assault and destruction of the Iberian city of Castellet de Banyoles (Tivissa, Tarragona)”. *Journal of Roman Archaeology* 27, 60-81.

Noguera, J.; Ble, E. i Valdés, P. (2013). *La Segona Guerra Púnica al nord-est d'Ibèria. Una revisió necessària*. 10è Premi d'arqueologia Memorial Josep Barberà i Farràs, Societat Catalana d'Arqueologia, Barcelona.

Noguera, J; Sanmartí, J; Belarte, M. C; Sala, R; Morer, J; Asensio, D; Ble, E; Jornet, R; Revilla, V. i Pou, J. (2020). “La ciudad ibérica de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Tarragona) entre los siglos VII-III a. C. Resultados de una investigación con métodos no invasivos”. *Archivo Español De Arqueología* 93, 35-60.

Ollich, I. i Rocafiguera, M. (2019). “Antiguas pautas de asentamiento en el yacimiento de l'Esquerda (Osona, Barcelona): un ejemplo de arqueología diacrónica”. *Al-Kitab* IV, Madrid, 155-160.

Ollich, I; Rocafiguera, M. i Amblàs, O. (2012). “L'oppidum ibèric de l'Esquerda. Darreres aportacions i noves línies de recerca”. *II Jornades d'Arqueologia a la Catalunya Central*. Vic: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 118-124.

Pitillas, E. (1996). “Una aproximación a las reacciones indígenas frente al expansionismo romano en Hispania (205 al 133 a.n.e.)”. *Memorias de Historia Antigua* 17, 133-156.

Puig Griessenberger, A. M. (1998). “Una aproximació cronològica a la muralla de Rhode. Una defensa en el límit est del nucli de Santa Maria”. *Empúries* 51, 139-154.

Puig Griessenberger, A. M. i Martín, A. (coord.). (2006). *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*. Sèrie Monogràfica 23, Museu d'Arqueologia de Catalunya: Girona.

Remedios, S. (2012). “La campaña contra los Vacceos”. Remedios, S; Prados, F. i Bermejo, J. (eds.). *Aníbal de Cartago. Historia y Mito*, Polifemo: Madrid, 203-250.

- Rovira, J. M. (2007). *L'arqueologia a Cabrera de Mar. Ibers. Romans*. Cabrera de Mar.
- Sala, R; Ortiz, H; Sanmartí, J; Garcia-Garcia, E; Belarte, M. C; Noguera, J; Morer, J; Ble, E; Pou, J; Asensio, D. i Jornet, R. (2020). “Geophysical survey of the Iberian site (seventh-third centuries BC) of Masies de Sant Miquel (Catalonia, Spain). Interpretative challenges of geophysical data of an Iberian town”. *Archaeological Prospection* 27-2, 181-199. <https://doi.org/10.1002/arp.1765>
- Sanmartí, J. (2014). “L’estat del coneixement sobre la cultura ibèrica a Catalunya”. *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics* 25, 227-260.
- Sanmartí, J; Garcia, J; Asensio, D, i Principal, J. (1998). “Les fàcies ceràmiques d’importació del segle III aC i la primera meitat del segle II aC a la costa central de Catalunya”. Ramón Torres, J; Sanmartí, J; Asensio, D. i Principal, J. (eds.). *Arqueo Mediterrània Vol. 4. Les fàcies ceràmiques d’importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III i la primera meitat del segle II aC*. Barcelona: Àrea d’Arqueologia, Universitat de Barcelona, 111-128.
- Sanmartí, J. i Santacana, J. (2005). *Els ibers del nord*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Smith, W. (ed.). (1846). *Dictionary of Greek and roman biography and mythology. Vol. II*. London: John Murray.
- Smith, W. (ed.). (1876). *Dictionary of Greek and roman biography and mythology. Vol. III*. London: John Murray.
- Vivo, J. (2015). *Les societats ibèriques de la Hispània Citerior durant els primers anys de romanització (218-133 aC)*. Tesi doctoral. Universitat de Girona, Departament d’Història i Història de l’Art. <http://hdl.handle.net/10803/385283>
- Zamora, D. (2007). *L’oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica*. Laietània: Estudis d’història i d’arqueologia de Mataró i del Maresme, suplement 17.

Fonts antigues

Dió Cassi. *Història Romana. Llibres I-XXXV (Fragments)*. 2004, Madrid: Editorial Gredos.

Polibi. *Històries. Llibres I-IV*. Traducció i notes de M. Balasch Recort. Introducció de A. Díaz Tejera. Revisió de J.M. Guzmán Hermida. 1990, Madrid: Editorial Gredos.

Tito Livi. *Ab urbe condita. Volumen IV: Llibros XXI-XXV*. 1993, Madrid: Editorial Gredos.